

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

**چکیده مقالات نخستین همایش ملی
روش‌های پژوهش در علوم انسانی و
اجتماعی: رویکردهای نوپدید و چالش‌های پیش‌رو**

به کوشش
الهام ابراهیمی
فرزانه میرشاه ولایتی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پاییز ۱۴۰۲

رئیس همایش:

دکتر یحیی فوزی، استاد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

اعضاء کمیته علمی:

دکتر یحیی فوزی (معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

دکتر مهدی معین زاده (مدیر پژوهشی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

دکتر آریتا افراشی (رییس پژوهشکده دانشنامه نگاری)

دکتر حسن دانایی فرد (استاد دانشگاه تربیت مدرس)

دکتر اصغر سعدآبادی (استاد دانشگاه شهید بهشتی)

دکتر محمد رحیم عیوضی (استاد دانشگاه شاهد)

دکتر صفر فضلی (استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی)

دکتر سیده زهرا اجاق (رییس پژوهشکده مطالعات فرهنگی و ارتباطات)

دکتر عبدالمجید مبلغی (جانشین رییس در پژوهشکده تمدن اسلامی پژوهشگاه علوم انسانی)

دکتر فاطمه براتلو (هیات علمی گروه پژوهشی مدیریت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

دکتر حوریه احدی (مسئول روابط عمومی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

دکتر ابراهیم التجائی (مدیر گروه پژوهشی اقتصاد کلان و اقتصاد پولی پژوهشگاه علوم انسانی و

مطالعات فرهنگی)

دکتر الهام ابراهیمی (مدیر گروه مستقل پژوهشی مدیریت)

دکتر فرزانه میرشاه ولایتی (هیات علمی گروه پژوهشی مدیریت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

فرهنگی)

دکتر علیرضا ملایی توانی (هیات علمی پژوهشکده تاریخ ایران)

دکتر احمد شاکری (هیات علمی پژوهشکده مطالعات فرهنگی و ارتباطات پژوهشگاه علوم انسانی)

دکتر سید محمد تقی موحد ابطحی (هیات علمی پژوهشکده تاریخ و فلسفه علم پژوهشگاه علوم

انسانی)

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی... ۳

دکتر روح الهه کریمی (مدیر تحصیلات تکمیلی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)
دکتر محمد سالار کسرائی (سرپرست گروه پژوهشی مطالعات توسعه و تغییرات اجتماعی پژوهشگاه علوم انسانی)

دکتر زهرا حیاتی (رییس مرکز نوآوری و توسعه فناوری پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)
دکتر هادی وکیلی (هیات علمی پژوهشکده فلسفه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)
دکتر الهام ابراهیمی (مدیر گروه پژوهشی مدیریت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)
دبیر علمی: الهام ابراهیمی

دبیر اجرایی: فرزانه میرشاه‌ولایتی

کمیته اجرایی همایش: مرضیه مداح، مهدیه وفایی، معصومه دلداردیل، دکتر آمنه بختیاری، امیر پیام، محسن بنی‌اسدی، محمد صالح حیدری، محمد حسنی، حسین نیک‌بخش، طاهره خیرخواه، محسن باباخانی، مینا محمودی، هلیا عباسی

آدرس سایت

[HTTPS://WWW.IHCS.AC.IR/RMCONFERENCE/FA](https://www.ihcs.ac.ir/rmconference/fa)

فهرست

- پیشگفتار ----- ۱۳
- چکیده‌های مقالات در محورهای «روش پژوهش: رویکردهای نظری و تبارشناسی»
خوانش فرانقدانه‌ی متون فرهنگی، جستاری در روش‌شناسی هرمنوتیک سیاسی
حسین صافی پیرلوجه ----- ۱۸
- چیستی روش‌شناسی رئالیسم انتقادی؛ ماهیت و فرآیند
فرهاد بیانی ----- ۲۰
- سوگیری‌های پنهان و مغالطه‌های حاصل از آن
فاطمه براتلو ----- ۲۲
- تبارشناسی در پژوهش‌های حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی با تمرکز بر دیدگاه میشل فوکو
فانزه اسکندری، مریم حیاتی ----- ۲۳
- تمایز روش تحقیق و روش‌شناسی در تحقیقات علوم انسانی و اجتماعی
نجات محمدی‌فر ----- ۲۵
- بررسی تطبیقی تحلیل پدیدارشناختی تفسیری و ریزپدیدارشناسی در پژوهش کیفی:
رویکردها، راهبردهای تفسیر و دامنه پوشش
امیرعلی مازندرانی، محمدشاهین تقدیمی ----- ۲۷
- نگاهی به رویکردهای پژوهشی پسانسان‌گرایی در علوم انسانی
روح اله مظفری پور ----- ۲۹

۶ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

رویکرد فرونتیک در روش‌شناسی پژوهشی در علوم انسانی و اجتماعی

مرتضی مرادی ----- ۳۱

چرخش روش شناختی در فلسفه علوم انسانی (مطالعه موردی آرای فلسفی ویلهلم دیلتای)

مالک شجاعی جشوقانی ----- ۳۳

منطق‌های متفاوت استنباط علمی در پژوهش‌های علوم اجتماعی

محمدرضا طالبان ----- ۳۵

مشکل «جعبه سیاه» در تحقیقات علوم اجتماعی

محمدرضا طالبان ----- ۳۷

بایدها و نبایدهای کاربردی تبارشناسی در مطالعات علوم انسانی

آرش حیدری، ساجده عرفانی ----- ۳۹

کدگذاری برخاسته از تحلیل مختصات نظری؛ رویکردی نوین در مسیر توسعه نظریه بر پایه الگوی انطباق‌دهی انعطاف‌پذیر

فرخ فتحی زاده ناصری ----- ۴۱

معرفی و تحلیل انتقادی پوزیتویسم در جامعه‌شناسی

محمد تقی سبزه‌ای، محمد مبارکی ----- ۴۳

واکاوی دورویکرد پدیدارشناسی و تاریخی‌نگری به فلسفه اسلامی با تمرکز بر فلسفه صدرایی

حمید رضا خادمی ----- ۴۵

تاملی در هدفمندی پژوهش در دانشگاه‌ها نقدی بر نظریه «تکثر روشی علوم انسانی و اجتماعی»

مریم کوشا ----- ۴۷

فهرست ۷

چکیده‌های مقالات در محورهای «تحلیل کاربرست روش‌های پژوهش»

طراحی آموزشی حکمی (حکمت بنیان) به عنوان طراحی پژوهی

زهرآ جامه بزرگ ----- ۵۱

روند استفاده از فراترکیب به عنوان روش کیفی کل‌نگر در علوم انسانی و اجتماعی

حسین بحری ----- ۵۳

علوم اجتماعی ادیان و آینده مطالعات دین: برخی ملاحظات روشی و نظری

سید محمود نجاتی حسینی (خراسانی) ----- ۵۵

روش‌شناسی علوم انسانی سلامت: تأمل نظری در کاربرست روش‌شناسی علوم انسانی در علم

پزشکی

سیدرضا نقیب السادات، فرزانه کوهی ----- ۵۷

روش کیفی بنیادی/ پایه: روش پژوهش مغفول در رشته مطالعات برنامه درسی

کامبیز پوشنه، زری آقاجانی ----- ۵۹

مروری بر اهمیت و کاربرد روش‌شناسی تحقیق در رشته علم اطلاعات و

دانش‌شناسی (کتابداری و اطلاع‌رسانی)؛ ارائه راهکارهای پیشنهادی و آسیب‌شناسی آن

رضا تاج آبادی ----- ۶۱

ترجمه‌های نسخ خطی معبر نفوذ فرهنگ، تمدن و واژگان غربی به ایران مطالعه موردی:

کتاب آشپزی طبخ‌چی جدید

الهام ملک‌زاده ----- ۶۳

روش‌شناسی کتابسنجی: مروری بر پژوهش‌های کتابسنجی در گردشگری

مصطفی اسماعیلی مهیاری، حمیدرضا ایرانی، وحید نورمندی‌پور ----- ۶۵

تفسیر هرمنوتیکی نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات در پژوهش‌های حوزه علم اطلاعات و

دانش‌شناسی با تأکید بر دیدگاه فلسفی گادامر

۸ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

۶۷ ----- فائزه اسکندری، معصومه پاسبانی

گزیوماتیزاسیون، روشی منطقی برای نقد کتاب

۶۹ ----- غلامرضا صدیق اورعی، مریم اسکافی نوغانی

ترسیم و تحلیل نقشه علم نگاشتی حوزه علم‌سنجی: ۱۹۹۸-۲۰۲۲

۷۱----- امیر کریمی

تحلیل وضعیت؛ روشی برای نوع‌شناسی مدیریت منابع انسانی

۷۳ ----- الهام احسانی فرید، البرز قیتانی، رضا ابراهیم زاده، مهربان‌هادی پیکانی

روش‌های تحقیق کیفی در رفتار سازمانی: جستاری به تحولات اخیر

۷۵ ----- فریرز رحیم نیا، علیرضا قزل

روش‌شناسی در مطالعات تاریخ سیاسی اسلام

۷۷ ----- سید جواد حسینی

کیفیت در پژوهش‌های ترکیبی: روش‌شناسی یا روش‌پرستی در پژوهش‌های دکتر

۷۹ ----- مرتضی طاهری

واکاوی مدل پیاپ پژوهش و کاربست آن در پژوهش علوم اجتماعی

۸۱----- دکتر مهرداد گودرزوند چگینی، دکتر ثمین یوسفی

چکیده‌های مقالات در محورهای «روش‌های پژوهش نوین و دیجیتال»

ادبیات سیال (خوانشی از مفهوم ادبیات دیجیتال با تکیه بر رویکرد سیالیت زیگمونت

باومان)

۸۵ ----- رمضان رضائی

نوآوری در روش‌های تحقیق کیفی در حوزه مدیریت منابع انسانی

۸۸ ----- مرگان روشن نژاد

فهرست ۹

روش‌های تحلیل کلان‌داده‌ها در حوزه مدیریت منابع انسانی: مدل‌سازی پیش‌بین ترک خدمت کارکنان

الهام ابراهیمی ----- ۹۰

کاربرد هوش مصنوعی در مطالعات و اقدامات حقوقی و چالش‌های پیش روی

محسن علیجانی، بهرادصغیری ----- ۹۲

تحولات روش‌شناسانه علوم ارتباطات از روش‌های با مقیاس خرد به روش‌های با مقیاس کلان: نقش فناوری‌های مدرن اطلاعاتی در تغییر شکل گردآوری اطلاعات و حجم داده‌ها

سید رضا نقیب‌السادات ----- ۹۴

ضرورت استفاده از نرم افزارهای کیفی در تحقیقات کیفی

حسن سبیلان اردستانی ----- ۹۶

جایگاه کلان‌داده‌ها در روش پژوهش علوم اجتماعی با معرفی نرم‌افزارهای کاربردی

بهنام لطفی خاچکی ----- ۹۸

ارزیابی کاربست هوش مصنوعی در روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی: مزیت‌ها و چالش‌ها

امیر خادم‌علیزاده ----- ۱۰۰

مدل‌های زبانی بزرگ، پردازش زبان طبیعی و تحول در اکتشافات علمی: تغییر پارادایم از نظریه‌بنیاد به داده‌بنیاد

محمد حسینی مقدم ----- ۱۰۲

کاربردهای واقعیت مجازی و واقعیت افزوده (AR و VR) در ارتقای کیفیت یادگیری دانشجویان

مهدی محمودی، مهدی کریمی ----- ۱۰۶

فرصت‌ها و چالش‌های هوش مصنوعی در انجام پژوهش‌های حوزه رسانه

۱۰ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

طاهره خیرخواه ----- ۱۰۸

چکیده‌های مقالات در محورهای «رویکردهای میان‌رشته‌ای روش پژوهش و نقش آن‌ها در سیاست‌گذاری»

پژوهش میان‌رشته‌ای و فرا رشته‌ای در حوزه علوم انسانی به مثابه روش

عبدالرحمن حسینی فر ----- ۱۱۵

ملاحظات روش‌شناختی حوزه مهاجرت‌های بین‌المللی

سعیده سعیدی ----- ۱۱۷

تحلیلی بر ماهیت روش‌شناسی آینده‌پژوهی به روش فراترکیب

فرزانه میرشاه‌ولایتی ----- ۱۱۹

چرا اصلاح برنامه درسی و اضافه شدن درس «روش تحقیق» برای رفع چالش‌های پیش روی علوم انسانی در ایران ناموفق است؟

روح‌الله کریمی ----- ۱۲۱

روش‌های نوپدید در مطالعات میان‌رشته‌ای اسلامی؛ کاربرست روش دلالت‌پژوهی در مطالعات مدیریتی قرآنی

فاطمه رحمانی ----- ۱۲۹

روش تحلیل گفتمان انتقادی برای درک گفتمان‌های شهری

صفر قاند رحمتی ----- ۱۳۱

مطالعات میان‌رشته‌ای: روش‌های نوپدید در مطالعات حوزه‌روانشناسی زبان

حوریه احدی ----- ۱۳۳

تأثیر موضوع و نوع پژوهش در بومی‌سازی و میان‌رشته‌ای شدن پژوهش‌های مطالعات ترجمه

محمدرضا رضائیان دلوثی ----- ۱۳۵

فهرست ۱۱

- بررسی ترجمه‌ی متون ملی - فرهنگی فارسی به روسی و بالعکس با تکیه بر روش‌های ترجمه
سوینج مهدیخانلی، صدیقه خزائی ----- ۱۳۷
- اشکالات روش‌شناختی برخی کتب دانشگاهی «سیاست جنایی»؛ در پرتو نقد سیرتوسعه
این دانش حقوقی در ایران
- مهدی خاقانی اصفهانی ----- ۱۳۹
- تحلیل پژوهش‌های حوزه علوم تربیتی از منظر میزان هدفمندی
سیروس اسدیان، پروین باقری، بهبود یاریقلی ----- ۱۴۱

پیشگفتار

روش‌شناسی و روش پژوهش موهبت‌های ارزشمندی برای پژوهشگران هستند که به مدد آن‌ها اهداف پژوهش خود را محقق می‌کنند. اهمیت روش، بر پژوهشگری که در پی گسترش مرزهای دانش در ساحت نظر یا کاربرد آن در عرصه عمل باشد، پوشیده نیست. روش، نه تنها ابزار رسیدن به هدف است، بلکه بداعت، اصالت، نظام‌مندی و انسجام پژوهش را تضمین می‌کند. در عین حال، علم و هنر استفاده از روش مناسب، پژوهشگر را قادر می‌سازد تا از این ابزار به بهترین نحو بهره‌برد. به شکل تاریخی در رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی «روش‌شناسی» و «روش» پژوهش، موضوعاتی بدیهی تلقی شده یا در سایه عنوان و نتایج پژوهش، کم‌اهمیت یا فاقد اولویت انگاشته شده‌اند. در بسیاری موارد، کاربرد روش در علوم انسانی و اجتماعی محدود به پایان‌نامه‌های دانشگاهی شده یا در موسع‌ترین شکل، با نگرش علوم سخت، به مثابه ابزاری برای اعتباربخشی و علمی جلوه دادن نتایج پژوهش‌ها تلقی شده است. هرچند روش، ابزار رسیدن به هدف است، اما استفاده از ابزار نادرست یا عدم شناخت طیف متنوع ابزارها می‌تواند به نتایج ناصحیح یا دست‌کم ناقص بینجامد. در مواجهه با بحث روش پژوهش، با چند ملاحظه عمده مواجه هستیم: نخست؛ نقش و سهم روش‌های پژوهش در دستیابی به یافته‌ها یا انعکاس صحیح آن‌ها و به عبارت دیگر، گذار از داده‌های خام به یافته‌ها و دانش قابل اتکا آن‌گونه که باید مورد توجه قرار نگرفته است. ممکن است ناآشنایی پژوهشگران با طیف متنوع روش‌های^۱ پژوهش یا مبانی فلسفی و روش‌شناسی^۲ متضمن هر یک، سبب شود

---

1. Method

2. Methodology

برخی پژوهش‌ها به‌ویژه پژوهش‌های کیفی از دقت و اتقان کافی برخوردار نباشند. دوم؛ خلط روش‌های کیفی با یکدیگر و عدم تمییز میان واژگان تخصصی هر روش، فروکاست این روش‌های پژوهش به رویکردهای ابزاری صرف و نادیده گرفتن نقش پژوهشگر، آفت دیگری است که برخی پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی به آن مبتلا هستند. سوم؛ مناقشه و دعوی همیشگی میان روش‌های پژوهش کیفی و کمی سبب شده با دو طیف مختلف از پژوهشگران مواجه شویم. گروهی که با ذهنی نامیدن روش‌های کیفی، آن‌ها را فاقد روایی و پایایی، قابلیت تعمیم و اساساً فاقد وجهت علمی می‌دانند و گروه دیگری که با اثبات‌گرا خواندن روش‌های کمی، آن‌ها را رویکردهای ماشینی، بی‌روح، عاری از نقش‌پذیری پژوهشگر و مناسب علوم سخت در نظر می‌گیرند. چهارم، با توجه به پویایی‌های جامعه و ظهور پدیده‌ها و مسائل جدید، روشن است که روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی هم، تحول یافته و با دانش روز و ابزارهای نوین هماهنگ شده‌اند. موارد نوپدید همچون شبکه‌های اجتماعی، هوش مصنوعی، افزایش قدرت محاسبات و نظایر آن، باعث طرح رویکردهای نوین و روش‌های پژوهش جدید به‌ویژه در حوزه روش‌های پژوهش کمی شده است. عدم آشنایی برخی پژوهشگران با این روش‌های نوپدید، توان تحلیل آن‌ها را محدود می‌کند.

در راستای کاهش خلأ پژوهشی در حوزه‌ها روش‌های نوظهور و نیز افزودن به بدنه دانش و تدقیق مباحث مربوط به روش پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، گروه پژوهشی مدیریت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در فروردین ماه سال جاری، برگزاری نخستین همایش ملی با عنوان «روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: رویکردهای نوپدید و چالش‌های پیش‌رو» را در دستور کار خود قرار داد. هدف از برگزاری این همایش، تضارب آرای افراد صاحب‌نظر در زمینه روش پژوهش در رشته‌های مختلف علوم انسانی و اجتماعی و شکل‌گیری شبکه‌های نخبگی در این ساحت بود. بر اساس نظرات کمیته علمی همایش، هفت محور اصلی به شرح زیر به عنوان محورهای همایش تعیین شد:

بازشناسی نقش روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی در نظریه‌پردازی و تحول نظری علم؛

تحلیل کاربست روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی؛

تبارشناسی روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی؛

ظرفیت‌های میان‌رشته‌ای و فرارشته‌ای روش‌های پژوهش در علوم انسانی،

اجتماعی، تجربی و هنر؛

رویکردها، مفاهیم و روش‌های پژوهش نوین در علوم انسانی و اجتماعی؛

ظرفیت‌ها، کاربردها و چالش‌های روش‌های پژوهش دیجیتال در علوم انسانی و

اجتماعی؛

بررسی ظرفیت‌های فناورانه روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی در راستای

سیاست‌گذاری.

این هفت محور در چهار حیطه کلی‌تر با موضوعات «روش پژوهش: رویکردهای

نظری و تبارشناسی» (۱۶ مقاله)، «تحلیل کاربست روش‌های پژوهش» (۱۶ مقاله)،

«روش‌های پژوهش نوین و دیجیتال» (۱۱ مقاله) و «رویکردهای میان‌رشته‌ای روش

پژوهش و نقش آن‌ها در سیاست‌گذاری» (۱۱ مقاله) تنظیم شده‌اند.

این همایش حوزه‌ی روش پژوهش را به صرفاً یکی از روش‌ها یا یکی از رشته‌های

علوم انسانی و اجتماعی محدود نکرده و آن را بسط در نظر گرفته است. مسلماً اتخاذ

این راهبرد، امکان عمیق شدن و غور کردن در یک یا چند روش خاص را محدود

می‌کند، اما چند مزیت مهم دارد. نخست این‌که، از طریق روش پژوهش، حلقه

واسطی میان رشته‌های مختلف علوم انسانی و اجتماعی ایجاد می‌شود. این کار امکان

انجام پژوهش‌های میان رشته‌ای و فرارشته‌ای را میسر می‌سازد. دوم آن‌که، پژوهشگران

در رشته‌های مختلف با روش‌های مورد استفاده در دیگر رشته‌ها آشنا می‌شوند و

امکان‌های کاربرد آن‌ها در حوزه پژوهشی خود را بررسی می‌کنند. چه بسا یک روش

پژوهش در برخی رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی شناخته شده و پرکاربرد باشد، اما

۱۶ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

دیگر رشته‌ها از امکان‌های آن روش برای انجام پژوهش‌های خود بی‌اطلاع باشند. سوم آن‌که، ممکن است برخی روش‌ها به دلیل ناشناخته بودن برای پژوهشگران یک رشته، اساساً به کار گرفته نشوند یا برچسب بی‌ارتباط بودن با رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی بخورند. تلاش شد در قالب همایش مورد اشاره، دستاوردهای چندگانه و مکملی مانند ترجمه کتاب «الف تای روش‌های پژوهش دیجیتال»، گردآوری و پیاده‌سازی سخنرانی‌های ارائه شده توسط متخصصان و استادان صاحب‌نظر در قالب پانزده پیش‌نشست، مقالات همایش و نیز کارگاه‌های آموزشی کاربردی تدارک دیده شود. در این مجلد، چکیده مقالات ارسال شده به همایش در قالب چهار محور پیش‌گفته ارائه شده است.

بر خود وظیفه می‌دانیم از جناب آقای دکتر موسی نجفی ریاست محترم پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، جناب آقای دکتر یحیی فوزی معاون محترم پژوهشی و تحصیلات تکمیلی پژوهشگاه و رییس همایش، و اعضای محترم کمیته علمی و اجرایی همایش تشکر نماییم. همچنین از تلاش‌های یک‌ساله همکاران محترم گروه پژوهشی مدیریت و سایر همکاران پژوهشگاه به‌ویژه سرکار خانم مرضیه مداح، سرکار خانم معصومه دلداردیل، سرکار خانم مهدیه وفایی و جناب آقای امیر پیام صمیمانه سپاسگزاریم.

الهام ابراهیمی (دبیر علمی همایش)

فرزانه میرشاه‌ولایتی (دبیر اجرایی همایش)

زمستان ۱۴۰۲

چکیده‌های مقالات در محورهای
«روش پژوهش: رویکردهای نظری و تبارشناسی»

خوانش فرانقاده‌ی متون فرهنگی، جستاری در روش‌شناسی هرمنوتیک سیاسی

حسین صافی پیرلوجه^۱

چکیده

آنچه در این جا اهمیت دارد، فرایند ذهنی است، فرایندی که همه چیز را با تغییر مسیر ناگهانی خود در مرتبه‌ای بالاتر به بن‌بست می‌کشاند و با اتخاذ چشم‌اندازی بسیار فراخ‌تر از موضوع مورد نظر، راه حل مسئله را (افزون بر ابهام‌زدایی از جمله‌ای خاص) در مسئله‌شناسی (چیستی ابهام) می‌بیند. صورت مسئله در وهله‌ی ساده‌انگارانه‌ی اول، نفس موضوع مطالعه است؛ مسئله‌ی ما در این مرتبه‌ی بالاتر اما پیش از پاسخ‌جویی برای معضله‌ی مورد نظر، صورت‌بندی خودآگاهانه‌ی چنین معضله‌ای است.^۲

آیا علت فراغت علوم انسانی از مسئله‌شناسی درباره‌ی چرایی تفسیر اجتماعی و سیاسی از متون فرهنگی را صراحت بی‌شائبه‌ی آثار امروزی باید دانست، یا بی‌معنایی این آثار؟ این پرسش، عصاره‌ی کلان‌پرسی‌مانی است که جیمسن برای نخستین بار به سال ۱۹۷۱ در جستار تأثیرگذار خود تحت عنوان «فرانقد» مطرح کرده بود.

---

۱. دانشیار زبان‌شناسی، پژوهشکده زبان‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی h.safi@ihcs.ac.ir

۲. جیمسن، فردریک (۱۴۰۱). «فرانقد»، در فرانقدهایی بر ناخودآگاه سیاسی. ترجمه‌ی حسین صافی. صافی. تهران: نیماژ. صص. ۸-۹.

پاسخ‌جویی برای این پرسش پرسمان‌شناسانه را فردریک جیمسن از تفسیرپرهیزفرمالیست‌های روسی و آمریکایی آغاز می‌کند، و با اشاره به رویگردانی اغلب مکاتب ادبی و دیدگاه‌های فلسفی قرن بیستم از مسائل معرفت‌شناختی به سوی مسائل روش‌شناختی، و کناره‌گیری‌شان از محتوا به سود فرم، بر سرشت تاریخی رویکردهای به‌ظاهر غیرتاریخی و ضدتفسیری انگشت می‌گذارد؛ اما به‌جای کنار گذاشتن این رویکردها، بر آن می‌شود تا از ظرفیت‌های پدیدارشناختی‌شان به سود رویکرد معرفت‌شناختی خود و به قصد طرح افکنی نوعی هرمنوتیک سیاسی اجتماعی بهره‌گیرد، هرمنوتیکی که ابررمزگان خود را در فهم روایت‌بنیاد انسان از چیستی زمان، و در شناخت بن‌مایه‌های این‌گونه معرفت‌تاریخی به‌جا می‌آورد: «نوعی از بن‌مایه‌شناسی که در دنیای پسامدرن ما به طرز غریبی کهنه و نخ‌نما به نظر می‌رسد». فرانقد، به این تعبیر، صورت‌بندی اولیه‌ی جیمسن از مسئله‌ای است به بزرگی سیاست‌گذاری کلان در کار نقد، و خاصه به نیت سامان‌دهی به آشفته‌بازار نقد متون فرهنگی. آشفستگی این بازار در روزگار ما البته تا حد زیادی سامان یافته است، اما از قضا به ضرب کالایی‌سازی‌های فن‌سالارانه‌ی روزافزون از علوم انسانی. از این رو، با طرح دوباره‌ی مسئله‌ی فرانقد و شرح اصلی‌ترین اصول این‌گونه نقد دیالکتیکی در جستار حاضر کوشیده‌ایم تا به‌جای نعل وارونه زدن از علوم فنی، مهندسی و تجربی بر رشته‌های مختلف علوم انسانی، بر ضرورت بهره‌برداری روش‌شناختی از ظرفیت‌های فرومانده‌ی خود علوم انسانی به‌ویژه در مطالعات ادبی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی تأکید کنیم.

کلیدواژه‌ها: فرانقد، هرمنوتیک سیاسی، فردریک جیمسن، فرمالیسم، علوم انسانی

چیستی روش‌شناسی رئالیسم انتقادی؛ ماهیت و فرآیند

فرهاد بیانی^۱

چکیده

مکتب رئالیسم انتقادی بر اساس هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی ویژه‌ای که دارد برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی و شناسایی مکانیسم‌های مولد زیربنایی این پدیده‌ها و رویدادها واجد روش‌شناسی خاصی است. این روش‌شناسی که در پی شناسایی این مکانیسم‌ها و سازوکارها است، یک روش‌شناسی چندمرحله‌ای است که در هر مرحله می‌کوشد تا یک گام به شناسایی و آشکارساز این مکانیسم‌ها نزدیک‌تر شود. اگرچه چند نسخه برای روش‌شناسی مبتنی بر رئالیسم انتقادی معرفی شده‌است اما آنچه روی بسکار تحت عنوان RRREIC و آنچه دنرمارک و همکاران در قالب روش‌شناسی شش مرحله‌ای ارائه کرده‌اند، هم جامعیت بیشتری دارند و هم برای مطالعه موضوعات و پدیده‌های اجتماعی در پژوهش‌های عینیکاربردی ترند. لذا در این مقاله کوشش می‌شود تا ابتدا ماهیت، مراحل و فرآیند روش‌شناسی رئالیسم انتقادی معرفی شود، سپس با ذکر مثال، کاربرد این روش‌شناسی در ارتباط با موضوعات انضمامی بیشتر آشکار شود. جهت نیل به این هدف می‌کوشم این روش‌شناسی را با روش‌شناسی نامینالیستی، به عنوان نقطه مقابل آن، مقایسه کنم تا درک بهتری حاصل شود. همچنین، می‌کوشم نشان دهم روش‌شناسی رئالیسم انتقادی چگونه می‌تواند به تحلیل

---

۱. استادیار جامعه‌شناسی، گروه علم و فناوری، پژوهشگاه مطالعات فرهنگی، اجتماعی و تمدنی،

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۲۱

و تبیین دقیق‌تر و ژرف‌تر مسائل اجتماعی ایران کمک کند. به طور خلاصه، مراحل شش‌گانه روش‌شناسی رئالیسم انتقادی شامل «توصیف»، «تصریح تحلیلی»، «استفهام/ بازتوصیف نظری»، «پس‌کاوی»، مقایسه میان نظریه‌ها و انتزاع‌های مختلف و «عینی‌سازی و زمینه‌مندی». رئالیسم انتقادی و، به تبع آن، روش‌شناسی این مکتب، به سبب اصالتی که برای پدیده‌های اجتماعی، مکانیسم‌ها و سازوکارهای فرافردی قائل است، می‌تواند به احیای امر اجتماعی در مقابل امر فردی نیز کمک آشکاری کند.

کلیدواژه‌ها: رئالیسم انتقادی، روش‌شناسی، امر اجتماعی، پس‌کاوی.

سوگیری‌های پنهان و مغالطه‌های حاصل از آن

فاطمه براتلو^۱

چکیده

مسئله سوگیری آنچنان مهم است که گاه صاحب‌نظران آن را محور و کانون هرگونه بحث و نظر درباره روایی و پایایی می‌دانند. سوگیری به عنوان مضمونی روش‌شناسانه در مورد پایایی و روایی تحقیقات کیفی، گاه به طور خاص ناشی از عدم توجه به تفاوت‌ها و ویژگی‌های فرهنگی و غفلت محقق از این مهم حین انجام و پیشبرد مطالعات است. از آنجا که فرهنگ حضوری نهانی و ناخودآگاه‌وار در سطح خرد تحلیل به عنوان مثال در مطالعه‌ی افراد به عنوان واحد تحلیل و نیز در سطح کلان آن هنگام که واحد تحلیل سازمان است، دارد از این رو این نوع از سوگیری در اینجا «سوگیری پنهان» نامیده شده است. مقاله با رویکرد توصیفی-تبیینی به بحث درباره «سوگیری پنهان» و کارکردش به عنوان متغیری مداخله‌گر در تحقیقات پرداخته و ضمن مثال‌هایی برای فهم روشن آن بویژه در تحقیقات سازمانی به مغالطه‌هایی توجه نموده که در صورت وجود سوگیری‌های پنهان می‌توانند تهدید و یا تحدیدکننده نتایج مطالعات باشند.

کلیدواژه‌ها: سوگیری، سوگیری پنهان، مغالطه‌های روش‌شناختی، مغالطه بیکنی،
مسئله گالتون

---

۱. عضو هیأت علمی گروه پژوهشی مدیریت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تبارشناسی در پژوهش‌های حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی با تمرکز بر دیدگاه میشل فوکو

فائزه اسکندری^۱، مریم حیاتی^۲

چکیده

تبارشناسی در نظریه قدرت، از دیدگاه میشل فوکو به مطالعه ریشه‌ها، نسبت‌ها، و توسعه تاریخی یک تبار، خانواده، یا گروه اجتماعی می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه ایدئولوژی‌ها و نیروهای قدرت می‌توانند تفسیر و شناخت در مورد هویت و تبار را شکل دهند. این دیدگاه با تمرکز بیشتر در حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی در راستای مباحثی همچون فراداده، فرآپیشینه، پیشینه پژوهش و استناددهی علمی به آثار دیگر نویسندگان و صاحبان نظریه و شاخص‌های مرتبط با آن کاربرد دارد. هدف از پژوهش حاضر، بازنگری در مفاهیم و حوزه‌های کاربردی مهم در علم اطلاعات و دانش‌شناسی به منظور بازاندیشی تبارشناسی در موارد مذکور با تأکید بر نظریه قدرت میشل فوکو است. روش این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است. به این صورت که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مطالعه‌ی متون موجود مبانی نظری ذیل حوزه پژوهش استخراج شده و بر اساس تطبیق داده‌های به دست آمده با نظریه‌ای که نقطه تمرکز

---

۱. عضو هیئت علمی گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده مدیریت و اقتصاد. دانشگاه تربیت

مدرس f.eskandary@modares.ac.ir

۲. نویسنده مسئول؛ دانشجوی کارشناسی ارشد علم و اطلاعات و دانش‌شناسی دانشکده مدیریت و

اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس m.hayati@modares.ac.ir

بحث است، در نهایت تطبیق، تحلیل و نتیجه‌گیری خواهد شد. پژوهش حاضر در پی یافتن روابط تبارشناختی موجود در فراداده‌ها، فراییشینه‌ها، پیشینه‌نامه‌ها، شاخص هرش، ضریب تاثیر مجله و شبکه استنادات علمی به عنوان سازوکارها و معیارهای حاکم بر نظام رتبه‌بندی و سنجش قدرت علمی و توانایی دانش افراد، موسسات، سازمان‌ها و کشورها در رشته‌ی علم اطلاعات و دانش‌شناسی است که با الهام از دیدگاه میشل فوکو در مفهوم قدرت، دانش و حقیقت طرح‌ریزی شده است. در این مقاله نقش مهم نسب‌شناسی علمی در استناددهی، فراداده، فراییشینه، پیشینه‌نامه پژوهش، شاخص هرش، ضریب تاثیر و دیگر مباحث مرتبط با مفاهیم مذکور که به نحوی در بازاندیشی تبارشناسی در شاخص‌ها و معیارهای حاکم بر رتبه‌بندی علمی و سنجش توانایی دانشی در علم اطلاعات و دانش‌شناسی پایه‌گذاری شده، توصیف و تحلیل شده است. در بخش ابتدایی از مقاله‌ی حاضر، وضعیت کنونی پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی از حیث چگونگی شناسایی مسئله، حرکت به سمت پژوهش‌های کیفی با استفاده از روش تبارشناسی بررسی شده است. در ادامه با استفاده از روش‌شناسی دهگانه تبارشناسی و تطبیق آن با مفاهیم و حوزه‌های کارکردی علم اطلاعات و دانش‌شناسی، ذیل حوزه‌های مرتبط با الهام از نظریه قدرت، دانش و حقیقت میشل فوکو تحلیل و نتیجه‌گیری شده است.

کلیدواژه‌ها: تبارشناسی، علم اطلاعات و دانش‌شناسی، میشل فوکو، پژوهش، نظریه قدرت

تمایز روش تحقیق و روش‌شناسی در تحقیقات علوم انسانی و اجتماعی

نجات محمدی‌فر^۱

چکیده

یکی از اشتباهات رایج در بین برخی از دانشجویان و پژوهشگران در تحقیقات علوم انسانی و اجتماعی استفاده از روش تحقیق و روش‌شناسی به جای هم به مثابه یک مفهوم و مترادف با هم در فرایند تحقیق می‌باشد. این در حالی است که تمایزات زیادی بین این دو مفهوم وجود دارد. بر این اساس هدف اصلی این پژوهش بررسی تفاوت‌های بین روش تحقیق و روش‌شناسی به مثابه دو مفهوم جدا از هم در تحقیقات علوم انسانی و اجتماعی می‌باشد. روش تحقیق یعنی چارچوبی که هر تحقیق باید داشته باشد در واقع زمانی که از فرضیه، رابطه علی، همبستگی، سطوح سنجش متغیرها، جامعه آماری، نمونه‌گیری و غیره سخن گفته می‌شود درباره روش تحقیق به بحث پرداخته می‌شود. در روش تحقیق محقق با مهارت‌ها، تکنیک‌ها و ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها سروکار دارد به عبارت دیگر روش تحقیق یعنی ساختار و چارچوب تحقیق (شاکله تحقیق). در همه رشته‌ها این ساختار بایستی رعایت شود و این عمومی است اما این فقط صورت تحقیق است این نوع نگاه متأسفانه در خیلی از دانشگاه‌ها غالب است یعنی از دیدگاه آن‌ها روش‌شناسی، همان روش تحقیق است در حالی که

---

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه اردکان

روش تحقیق از روش‌شناسی متمایز است. روش‌شناسی یعنی شیوه تفکر در مورد یک واقعیت یا پدیده اجتماعی. منطق حاکم بر کل فرآیند پژوهش از ابتدا تا انتها را روش‌شناسی می‌گویند. در روش‌شناسی محقق به دنبال ساختار تحقیق نیست. به عبارت دیگر، در اینجا سؤال، فرضیه، متغیر، جامعه آماری و غیره خیلی موضوعیت ندارد. همه تحقیق‌ها روش تحقیق دارند اما الزاماً روش‌شناسی ندارند. در روش‌شناسی ما رویکردها و دیدگاه‌ها را دنبال می‌کنیم به عبارت دیگر در روش‌شناسی ما با عینک‌های متفاوتی نگاه می‌کنیم، روش‌ها به مثابه عینک‌هایی هستند که به محقق می‌گویند که چگونه به موضوع یا پدیده نگاه کند؛ در نتیجه نوع یا شیوه استدلال و بحث کاملاً از دیدگاه روش‌های متفاوت، متمایز خواهند شد. روش‌ها شیوه تحلیل متن را مشخص می‌کنند هر روش یک شیوه استدلال است روش قالب است که به محتوا شکل می‌دهد. از این‌رو، روش‌شناسی بیشتر بحثی معرفت‌شناختی (اپیستمولوژی) است و بیشتر با مکتب و دیدگاه سر و کار دارد نه با روش و شیوه‌های جزئی تحقیق. نسبت رهیافت (متدولوژی) به روش همانند نسبت دیدگاه به ابزار است.

کلیدواژه‌ها: روش تحقیق، روش‌شناسی، علوم انسانی

بررسی تطبیقی تحلیل پدیدارشناختی تفسیری و ریزپدیدارشناسی در پژوهش کیفی: رویکردها، راهبردهای تفسیر و دامنه پوشش

امیرعلی مازندرانی^۱، محمدشاهین تقدیمی^۲

چکیده

این پژوهش از دوروش‌شناسی برجسته در زمینه پژوهش کیفی از جمله تحلیل پدیدارشناختی تفسیری و ریزپدیدارشناسی، یک بررسی تطبیقی جامع ارائه می‌دهد. هدف هر دو روش، درک تجربه‌های انسانی است. با وجود این، رویکردهای اتخاذ شده و راهبردهای تفسیر آنها متمایز است و هر کدام برای زمینه‌های بخصوص پژوهشی مناسب هستند. تحلیل پدیدارشناختی تفسیری تأکید ویژه‌ای بر جایگاه تفسیری پژوهشگر دارد. پژوهشگرانی که از این روش استفاده می‌کنند، به کاوش دقیق تجربه‌های زیسته شرکت‌کنندگان می‌پردازند و تلاش می‌کنند معانی ظریف منتسب به این تجربه‌ها را آشکار سازند. تفسیر صرفاً بخشی از این روش نیست بلکه سنگ بنای آن است و دیدگاه‌های ذهنی شرکت‌کنندگان را آشکار می‌کند. در مقابل، ریزپدیدارشناسی مدعی تلاش برای به حداقل رساندن نقش تفسیری پژوهشگر، به

---

۱. نویسنده مسئول؛ استادیار روان‌شناسی گروه علوم رفتاری پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

(سمت) mazandarani@live.com

۲. استادیار آموزش زبان انگلیسی گروه مطالعات زبانی پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

(سمت) taghaddomi.shahin@gmail.com

ویژه در هنگام جمع‌آوری داده‌ها است. این رویکرد در زمان توصیف و مستندسازی تجربه‌ها، موضع خنثی‌تری اتخاذ می‌کند. با این حال، دستیابی به بی‌طرفی کامل تفسیری چالش‌هایی را در پی دارد و بحث‌هایی را در مورد ماهیت غیرتفسیری این روش برمی‌انگیزد. علاوه بر این، دامنه پوشش و چارچوب زمانی این روش‌ها نیز به طور قابل توجهی متفاوت است. تحلیل پدیدارشناختی تفسیری ظرفیت بالایی دارد و با طیف گسترده‌ای از تجربه‌ها و پرسش‌های پژوهشی صرف نظر از مدت زمان یا جزئیات آنها سازگار است. از سوی دیگر، ریزپدیدارشناسی در بررسی نمونه‌های بسیار کوتاه تجربی و اغلب چند ثانیه‌ای کاربرد دارد و به همین دلیل، برای ثبت پدیده‌های خاص و لحظه‌ای مناسب است. همچنین، این روش‌ها در برخورد با تجربه‌های جسمانی متفاوت عمل می‌کنند. در حالی که تحلیل پدیدارشناختی تفسیری به نقش جسم در شکل دادن به تجربه‌ها اذعان دارد، ریزپدیدارشناسی برای تجربه‌های جسمانی اهمیتی دوچندان قائل است و بر تجربه‌های عینی و موقعیتی و همچنین تجلی جسمانی آنها تأکید دارد. در نهایت، این پژوهش بر نقش حیاتی انتخاب روش‌شناسی مناسب در پژوهش‌های کیفی تأکید می‌کند و اهمیت انتخاب دقیق رویکردی را برجسته می‌کند که به بهترین وجه با پرسش‌ها و اهداف پژوهش تناسب دارد. سرانجام، پیشنهاد می‌شود که بحث و کاوش در ارتباط با تفاوت‌های ظریف و مفاهیم عملی مرتبط با استفاده از تحلیل پدیدارشناختی تفسیری و ریزپدیدارشناسی ادامه یابد. این بررسی تطبیقی تلویحاتی عملی را به همراه دارد که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به ارتقای درک پژوهشگران از چشم انداز پژوهش‌های کیفی و کمک به آنها برای انتخاب مناسب‌ترین روش‌شناسی اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: روش پژوهش کیفی، پدیدارشناسی، تحلیل پدیدارشناختی تفسیری، ریزپدیدارشناسی، تحلیل تطبیقی

نگاهی به رویکردهای پژوهشی پسانسان‌گرایی در علوم انسانی

روح اله مظفری پور^۱

چکیده

هدف این مقاله بررسی مفهوم و چگونگی رویکردهای پژوهش پسانسان‌گرایی می‌باشد. سوالی که این پژوهش به دنبال پاسخ به آن است این است پسانسان‌گرایی چه تحولی می‌تواند در پژوهش‌های علوم انسانی پدید آورد؟ و این تحولات چه پیامدهایی خواهند داشت؟ از این رو در ابتدا خاستگاه و مفهوم پسانسان‌گرایی شرح و بسط داده شده و در ادامه بررسی و نقد رویکردهای پژوهشی پسانسان‌گرایانه مورد نظر خواهد بود. پسانسان‌گرایی، رویکردی در نقد و ارزیابی انسان‌گرایی یا اومانیزم می‌باشد. در این دیدگاه بر نقش عاملی اشیا و فناوری‌ها و حیوانات تأکید می‌شود؛ نه فقط انسان، بلکه ماده و اشیا هم می‌تواند عاملیت داشته باشد و اشیا منفعل نیستند. این رویکرد با کار اندیشمندانی مانند هیلز^۲ (۱۹۹۹)، هاروی^۳ (۲۰۰۸) و برایدوتی^۴ (۲۰۱۳)، و سایرین معرفی و تشریح شده است، و در سال‌های اخیر رویکرد پژوهش پسانسان‌گرا با آثار افرادی مانند سنزا^۵ و ویور^۶ (۲۰۱۵)، تیلور^۷ (۲۰۱۶)، آلمر^۸ (۲۰۱۷)، و دیگران مورد توجه بوده است.

---

۱. استادیار علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران r.mozafaripoor@cfu.ac.ir

2. Hayles

3. Haraway

4. Braidotti

5. Snaza

6. Weaver

7. Taylor

8. Ulmer

۳۰ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

در این نوع پژوهش‌ها علاوه بر تمرکز بر انسان، تمرکز بر دیگران؛ یعنی غیر انسانو عاملیت آنهاست. انسان‌ها بدون این «دیگران» موجودیتی ندارند؛ این «دیگران» غیرانسانی برای استفاده ما اینجا نیستند، آنها شرط امکان وجود ما هستند. از نظر پسانسان‌گرایی انسان‌ها تنها گونه‌ای نیستند که قادر به تولید دانش هستند. پسانسان‌گرایان پیشنهاد می‌کنند که پژوهشگران با درهم‌تنیدگی با محیط خود، به حس شگفتی، حیرت و کنجکاوی خود بازگردند. در پژوهش کیفی اومانستی، فرض بر این است که صدا توسط یک سوژه منحصر به فرد و ذاتگرا تولید می‌شود. در تغییر به سمت عاملیت پسانسان‌گرایانه، قصدمندی فقط قابل انتساب به انسان نیست، بلکه، برای مثال، به عنوان یک شبکه پیچیده از عوامل انسانی و غیرانسانی، از جمله مجموعه‌های تاریخی خاص از شرایط مادی که فراتر از تصور سنتی فرد است، قابل انتساب است. اعتبار یکپژوهش پسانسانی ریشه در توانایی آن برای جمع‌آوری کنش‌های درونی روزمره بین انسان‌ها و غیرانسان‌ها دارد، که بیشتر آن در سکوت و اغلب در پس زمینه توجه انسان رخ می‌دهد. از این رو پژوهش‌های پسانسان‌گرا به دنبال درک عوامل غیر انسانی و عاملیت آنها در امور مربوط به انسان‌ها هستند و اعتقاد دارند که برای رسیدن به پاسخ پرسش‌های پژوهشی مربوط به انسان، باید عوامل مادی، محیطی و فناوری و... را در به وجود آوردن و یافتن پاسخ‌ها دخیل دانست.

کلیدواژه‌ها: پسانسان‌گرایی، رویکرد، پژوهش، علوم انسانی

رویکرد فرونتیک در روش‌شناسی پژوهشی در علوم انسانی و اجتماعی

مرتضی مرادی^۱

چکیده

امروزه مشخص شده‌است که روش‌شناسی پژوهش در حوزه علوم انسانی و اجتماعی نسبت به علوم طبیعی متفاوت است و دقیقاً نمی‌توان در این حوزه از روش‌های پژوهش در علوم طبیعی بهره گرفت. بنابراین رویکردهای مختلفی توسط محققان پیشنهاد شده‌است تا بتوان با استفاده از آنها نتایج پربارتری گرفت. یکی از این رویکردها که در علوم اجتماعی تازگی دارد، رویکرد فرونتیک است. رویکرد فرونتیک ریشه در واژه فرونیسیس ارسطویی به معنای حکمت عملی دارد؛ که یکی از پنج فضیلت مطرح شده توسط ارسطو است. فرونیسیس با رفتار اخلاقی در یک بستر خاص، بر ارزش‌ها همراه با تجربه تأکید دارد. رویکرد فرونتیک با ترکیب علم و عمل، نگاهی متفاوتی به پژوهش دارد. از این منظر، رویکرد فرونتیک نقش قدرت را در پژوهش پر رنگ می‌بیند و تلاش دارد در پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی با پاسخ به چهار سؤال زیر، بتواند نتایج عملی بهتری کسب کند: (۱) به کجا می‌رویم؟ (۲) چه کسی سود و چه کسی ضرر می‌کند و با کدام مکانیسم قدرت؟ (۳) آیا این توسعه مطلوب است؟ (۴) در مورد آن چه باید بکنیم؟ در رویکرد فرونتیک، تحقیق یا کنشی

۳۲ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

انجام می‌شود که به نتیجه مطلوب برسد و منجر به حل مسئله یا مشکلی به طور عملی شود. بنابراین هدف پژوهش حاضر بررسی تعادل بین ارزش‌ها و قدرت بر مبنای رویکرد فرونتیک است؛ چرا که با لحاظ ارزش‌ها و قدرت است که می‌توان به واقعیت نزدیک شد و با پژوهش‌های دقیق، مسائل جامعه را حل کرد.

کلیدواژه‌ها: فرونتیک، فرونیسیس، حکمت عملی، روش‌شناسی علوم انسانی، ارسطو.

چرخش روش شناختی در فلسفه علوم انسانی (مطالعه موردی آرای فلسفی ویلهلم دیلتای)

مالک شجاعی جشقانی^۱

چکیده

ویلهلم دیلتای (۱۸۳۳-۱۹۱۱) به عنوان فیلسوفی متعلق به فلسفه قاره‌ای (و در سنت هرمنوتیکی)، با انتشار کتاب مقدمه بر علوم انسانی ۱۸۸۳ INTRODUCTION TO THE HUMAN SCIENCES آغازگر راه جدیدی در فلسفه علوم انسانی است، وی کوشیده تا بنیادهای فلسفی، جهت تأسیس روش‌شناسی مستقل علوم انسانی را طرح کند. نخستین توجه به اندیشه و آثار دیلتای در ایران معاصر، عمدتاً به جهت سهم دیلتای در سنت هرمنوتیکی و ارتباط معنا‌دار آن با مباحث فلسفه دین، کلام جدید و هرمنوتیک دینی در اواخر دهه شصت و اوایل دهه هفتاد شمسی در فضای فکری فرهنگی معاصر بود. در کنار این دغدغه کلامی و حتی به یک معنا سیاسی-فرهنگی، با توسعه رشته فلسفه غرب و فلسفه‌های مضاف یا انضمامی همچون فلسفه علم، فلسفه دین، فلسفه تاریخ و ... اساتید و پژوهشگران فلسفه، با درک ضرورت مراجعه به متون اساسی فلسفه غرب، به ترجمه آثاری از فلاسفه غرب به ویژه فلسفه جدید و معاصر غربی پرداختند که شاید یکی از مهم‌ترین و دقیق‌ترین گزینش‌ها، انتخاب و ترجمه مجموعه ۶ جلدی آثار دیلتای به زبان انگلیسی است. دیلتای در دوره اول تفکر

---

۱. استادیار گروه پژوهشی مطالعات میان فرهنگی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۳۴ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

خود و در کتاب مقدمه بر علوم انسانی، از روان‌شناسی به مثابه بنیاد علوم انسانی سخن گفته و در این دوره هیچ اشاره قابل ملاحظه‌ای به هرمنوتیک ندارد. معه‌ذا در دوره دوم تفکر خود و به ویژه با انتشار رساله پیدایش هرمنوتیک THE RISE OF HERMENEUTICS (۱۹۰۰) که در دانش هرمنوتیک و تاریخ آمده، از هرمنوتیک به عنوان بنیاد روش شناختی علوم انسانی سخن می‌گوید و همین چرخش یا توجه قابل ملاحظه به هرمنوتیک، شارحان و مفسران را در فهم میراث روش شناختی دیلتای در فلسفه علوم انسانی دچار اختلاف کرده است.

کلیدواژه‌ها: ویلهلم دیلتای، فلسفه علوم انسانی، روش‌شناسی، هرمنوتیک، فلسفه تاریخ

منطق‌های متفاوت استنباط علی در پژوهش‌های علوم اجتماعی

محمد رضا طالبان^۱

چکیده

در اواخر قرن بیستم، برخی روش‌شناسان علوم اجتماعی این استدلال را مطرح نمودند که علی‌رغم تفاوت‌های ظاهری میان سنت‌های پژوهشی کمی و کیفی، زیربنای منطقی تبیین یا استنباط علی در کلیه تحقیقات تجربی علوم اجتماعی - چه کمی و چه کیفی - یکسان است و هر تحقیق تبیینی خوبی می‌تواند بر اساس زیربنای مشترک و واحدی از «منطق استنباط» درک شود. از نظر آنان، تفاوت میان دو سنت پژوهشی کمی و کیفی در علوم اجتماعی، نه در منطق استنباط بلکه فقط در N یا تعداد مورد‌های تحت بررسی و برخی ویژگی‌های ظاهری‌شان - بویژه استفاده از «اعداد» در مقابل «کلمات» - است. در مقابل این دیدگاه، برخی از روش‌شناسان علوم اجتماعی این استدلال را اقامه نمودند که یک منطق واحد و مشترک از استنباط علمی که بتواند هر دو سنت پژوهشی کمی و کیفی را تنظیم و هدایت کند، وجود ندارد. از نظر این گروه از روش‌شناسان، تفاوت‌هایی بنیادین میان دو سنت پژوهشی کمی و کیفی وجود دارد که جهت‌گیری‌های اصلی تحقیقات اجتماعی را به سمت وسوهای کاملاً متفاوتی می‌راند؛ ضمن آن که، منطق متفاوتی را نیز برای تبیین یا استنباط علی اقتضاء می‌کند.

از دیدگاه آنان، منطق استنباط علی در تحقیقات علوم اجتماعی؛ یگانه و مشترک نیست، بلکه ما با ثنویت یا دو نوع منطق متفاوت از استنباط علی در دو سنت پژوهشی کمی و کیفی روبرو هستیم. جدیداً، برخی از روش‌شناسان علوم اجتماعی بر این نکته پای فشرده و مدعی شده‌اند که در مقایسه با تمامی تحقیقات کمی و کیفی در علوم اجتماعی، مطالعات تاریخی یا تک‌موردی ($N=1$) واجد منطق استنباطی متفاوت و متمایزی به نام منطق بیزی^۱ هستند. نتیجه آن که، از نظر این گروه از روش‌شناسان متأخر، منطق استنباط علی در تحقیقات علوم اجتماعی نه یگانه، نه دوگانه، بلکه سه‌گانه است. در مقاله حاضر، تلاش داریم که این منطق‌های متفاوت استنباط علی در تحقیقات اجتماعی را تشریح نماییم و نشان دهیم که چرا نامناسب است تحقیقات واجد یک منطق استنباطی خاص را با منطق استنباطی دیگری مورد نقد قرار داد.

کلیدواژه‌ها: تحقیقات اجتماعی؛ استنباط علی؛ روش‌شناسی کمی؛ روش‌شناسی کیفی؛ منطق بیزی

مشکل «جعبه سیاه» در تحقیقات علوم اجتماعی

محمد رضا طالبان^۱

چکیده

در سال‌های اخیر، اهمیت تبیین‌های مکانیسم‌محور به یک اعتقاد مشترک در میان دانش پژوهان علوم اجتماعی تبدیل شده و محققان بسیاری را از طیف متنوع سنت‌های روش‌شناختی (کمی و کیفی، آزمایشی و غیرآزمایشی، تعمیمی و تفریدی، مدل‌های صوری و نشر روایتی) متحد کرده است. در این راستا، شاید تنها چیزی که دست‌اندرکاران رویکردهای متنوع روش‌شناختی را وحدت بخشیده است، تصدیق ارزشمندی مکانیسم‌های علی و مقارن با آن، تردید نسبت به استدلال‌های از نوع «هم‌تغییری یا همبستگی» در تبیین‌های علوم اجتماعی باشد. استدلال اصلی این است که تبیین‌های متعارف در علوم اجتماعی که از نوع «هم‌تغییری یا همبستگی» هستند از حیث علی ناقص و ناتمام‌اند و باید به درون جعبه علیت میان متغیرهای مستقل و وابسته که «جعبه سیاه» محسوب می‌شود، برویم تا فرآیند یا فرآیندهایی که این همبستگی یا هم‌تغییری را بار آورده است، مشخص نماییم. در حقیقت، چرخش به سمت مکانیسم‌ها، اصلاحی مفید برای حل مشکل جعبه سیاه در تحقیقات اجتماعی و تکمیل تبیین علی در علوم اجتماعی بوده است. در این مقاله، نشان خواهیم داد که پژوهشگران علوم اجتماعی چگونه بایستی با مشکل جعبه سیاه در تحقیقات تبیینی برخورد نموده و «تبیین‌های اولیه» یا «تبیین‌های با جعبه سیاه»

۳۸ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

(همبستگی میان متغیرها) را به «تیین‌های نهایی» یا «تیین‌های فاقد جعبه سیاه» تبدیل نمایند.

کلیدواژه‌ها: جعبه سیاه؛ تیئین‌های اولیه؛ تیئین‌های نهایی؛ مکانیسم‌های علی؛ تحقیقات اجتماعی

بایدها و نبایدهای کاربرستِ تبارشناسی در مطالعات علوم انسانی

آرش حیدری^۱، ساجده عرفانی^۲

چکیده

علاقه به تبارشناسی در سال‌های اخیر رو به رشد بوده است. جستجوی مقالات و پژوهش‌ها با کلیدواژه تبارشناسی نشان می‌دهد که حجم قابل توجهی از پژوهش‌ها با مدعای تبارشناختی نگاشته شده‌اند و با منطری تاریخی سعی کرده‌اند این نظریه-روش را به کار ببندند. مقاله حاضر تلاش دارد با مروری انتقادی بر شیوه‌های کاربرست تبارشناسی در پژوهش‌های داخلی به این مسئله پردازد که خطاهای رایج در کاربرست این رویکرد در مطالعات علوم انسانی چیستند و تبارشناسی واجد چه قیودی است. از این رو با تمرکز بر برخی از پژوهش‌های انجام شده ذیل این کلیدواژه تلاش خواهیم کرد تا مروری انتقادی بر برخی از پژوهش‌های با مدعای تبارشناختی انجام دهیم و با جمع‌بندی خطاهای رایج صورت گرفته در این پژوهش‌ها به فهرستی از بایدها و نبایدهای پژوهش‌های تبارشناختی برسیم. اهمیت چنین پژوهشی از این رو است که به این معضل می‌پردازد که رایج شدن رویکردهای مختلف در حوزه علوم انسانی همواره با این خطر مواجه است که تنها در سطح نامگذاری باقی بماند بدون آنکه قیود

---

۱. نویسنده مسئول؛ استادیار گروه مطالعات فرهنگی، دانشگاه علم و فرهنگ تهران

Arash.heydari@usc.ac.ir

۲. فارغ‌التحصیل ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی، sajedeherfani@gmail.com

۴۰ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

جدانشدنی آن رویکرد را لحاظ کند. از این رو بخش بزرگی از مطالعات صورت گرفته به نام تبارشناسی همواره در معرض این خطر هستند که همان روندهای تاریخ‌نگاری و وقایع‌نگاری سنتی را پی گرفته باشند اما نام تبارشناسی بر خود نهاده باشند. از این رو، باید نقد تبارشناسی به رویکردهای تاریخ‌نگاری پیشین را تدقیق کرد، سپس اصول این روش را روشن ساخت و در وهلهٔ نهایی با بررسی برخی از پژوهش‌هایی که با نام تبارشناسی صورت گرفته اند نشان داد که خطاهای رایج در کاربست این روش چیستند

کلیدواژه‌ها: تبارشناسی، گفتمان، تاریخ‌نگاری، وقایع‌نگاری

کدگذاری برخاسته از تحلیل مختصات نظری؛ رویکردی نوین در مسیر توسعه نظریه بر پایه الگوی انطباق‌دهی انعطاف‌پذیر

فرخ فتحی زاده ناصری^۱

چکیده

افزایش چشم‌گیر تحقیقات کیفی، اعتبار و سودمندی آن را در حوزه مطالعات رهبری و مدیریت سازمان‌ها نشان داده است. تحقیقات کیفی با کشف مکانیسم‌های پنهان و امکان پیش‌بینی رفتارهای آینده، بینش‌های ارزشمندی به دست می‌دهند. در این بین، پژوهشگران از ایده برقراری ارتباط میان نظریه و واقعیت برای پر کردن شکاف بین پیشرفت نظری و چارچوب‌های علمی حمایت می‌کنند. آنها همچنین بر لزوم بررسی مجدد مقوله‌های مفهومی به کمک مشاهدات، حقایق و داده‌های حامل فرضیات تأکید دارند. در این راستا، رویکرد الگوی انطباق‌دهی انعطاف‌پذیر (FLEXIBLE PATTERN MATCHING) راه‌حلی را ارائه داده که به توسعه نظریه کمک می‌کند و در عین حال ارتباط نزدیک بین چارچوب‌های نظری موجود و شواهد تجربی در مطالعات کیفی را تضمین می‌نماید. رویکرد الگوی انطباق‌دهی انعطاف‌پذیر بر این فرض استوار است که نظریه می‌تواند از طریق مقایسه تطبیقی الگوهای نظری و تجربی برای کشف هم‌سانی‌ها و نقاط افتراق توسعه یابد. تفاوت برجسته اف.پی.ام با

---

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روانشناسی صنعتی و سازمانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی،

گراندد تئوری در اتکاء آن به چارچوب تئوریک به عنوان سنگ‌بنای نظری در مسیر پژوهش کیفی است. به این ترتیب، برخلاف گراندد تئوری که مسیر اکتشاف نظری را پیش می‌برد، اف.پی.ام بر توسعه مدل نظری اولیه تمرکز دارد. مقاله حاضر با اتکاء به رویکرد اف.پی.ام تکنیک تحلیل مختصات نظری برای توسعه مدل نظری حاصل از پژوهش‌های پیشین را ابداع کرده است. فلسفه زیربنایی این تکنیک فرض وجود مختصات یک مفهوم کلیدی (تم، مقوله، زیرمقوله) در دل عبارت مصاحبه شونده آگاه است. در حالی که در نظریه داده بنیاد، مسیر کدگذاری مبتنی بر کدگذاری باز و یافتن مفاهیم ابتدایی در عبارات و سپس دسته‌بندی آن‌ها برای یافتن مفاهیم کلیدی است، در تحلیل مختصات نظری، تمرکز بر شناسایی مختصات معرف مفهوم کلیدی در دل هر تک عبارت (پاراگراف، جمله یا بخش کوچک جمله) است. در واقع، به جای آن که بخشی از رگه طلا از دل هر پاره سنگ استخراج شود، تمامیت رگه طلا استخراج می‌شود؛ یعنی فرض می‌شود هر عبارت حامل مختصاتی است که از تحلیل انطباقی آن‌ها می‌توان به مفهوم کلیدی (تم، مقوله یا زیرمقوله) مرتبط دست یافت. شیوه ترکیبی جدید نیاز به مصاحبه‌های تکراری و حجم گروه مصاحبه شونده جهت اشباع نظری را به نحو چشم‌گیری کاهش داده و می‌توان پیشینی کرد از غنای نظری و سطح اعتبار و روایی بالایی برخوردار باشد.

کلیدواژه‌ها: پژوهش کیفی، الگوی انطباق دهی انعطاف‌پذیر، مختصات نظری، کدگذاری، مفهوم کلیدی

معرفی و تحلیل انتقادی پوزیتویسم در جامعه‌شناسی

محمد تقی سبزه‌ای^۱، محمد مبارکی^۲

چکیده

هدف این مقاله تحلیل و نقد پوزیتویسم در جامعه‌شناسی به مثابه نظریه و روش است. در این جا، ابتدا پوزیتویسم تعریف و تاریخ شکل‌گیریش مرور می‌شود. در مرحله بعد، تجربه‌گرایی، به مثابه عنصر اصلی پوزیتویسم تحلیل می‌شود. در ادامه، ۳ شاخه اصلی پوزیتویسم در جامعه‌شناسی، یعنی پوزیتویسم فرانسوی، پوزیتویسم حلقه وین (پوزیتویسم منطقی) و پوزیتویسم آمریکایی معرفی و تحلیل می‌شوند. ویژگی‌های پوزیتویسم فرانسوی، اعتقاد به «جامعه به مثابه جهان عینی»، «علم مبتنی بر تجربه و خرد»، «وجود قوانین جامعه» و «شناخت قوانین جامعه از طریق علم»، «پیش‌بینی تحولات اجتماعی» هستند. پوزیتویسم منطقی بر سه اصل اساسی تاکید دارد: «وحدت علوم طبیعی و انسانی»، «بی‌ارزش‌بودن متافیزیک» و «اتکا نظریه بر تجربه». در نهایت، پوزیتویسم آمریکایی را می‌توان با سه ویژگی اساسی مشخص کرد: «نگاه فردگرایانه به جامعه»، «تاکید بر آماری و فنی‌کردن روش‌های جامعه‌شناسی» و «جدایی ارزش از واقعیت». بخش اساسی مقاله به نقد پوزیتویسم از دیدگاه مکاتب برجسته علوم اجتماعی از جمله مکتب هرمنوتیک، مکتب جامعه‌شناسی فهمی، مکتب فرانکفورت، مکتب پدیدارشناسی، مکتب رئالیسم

---

۱. نویسنده مسئول؛ استادیار جامعه‌شناسی گروه علوم اجتماعی دانشگاه بوعلی سینا

m.sabzehei@basu.ac.ir

۲. استادیار جامعه‌شناسی گروه علوم اجتماعی دانشگاه بوعلی سینا m.mobaraki@basu.ac.ir

انتقادی و مکتب پست مدرنیسم اختصاص یافته است. محور نقد مکتب هرمنوتیک بر «تمایز بین علوم طبیعی و علوم روحی یا فرهنگی»، در جامعه‌شناسی تفهیمی بر اصول «فردگرایی روش‌شناختی» و «تبیین تفهیمی»، در پدیدارشناسی بر مفاهیم «شهوَت ذات» و «صورت کلی» و در مکتب فرانکفورت بر «انسان فاعل و آزاد»، «ترکیب ارزش و دانش»، «علم به مثابه فعالیت اجتماعی» و «رابطه جز و کل (ساخت اجتماعی)» استوار است. مکتب انتقادی آمریکا نیز به «جداکردن پدیده اجتماعی از ساخت تاریخی»، «غیرنظری بودن»، «روش استقرایی»، «جدایی ارزش و دانش» و «پیش‌بینی و مهندسی اجتماعی» پوزیتویسم نقد دارد. رئالیسم انتقادی به «واقعیت اجتماعی چندسطحی» (سطح تجربی، سطح عملی و سطح واقعی) تأکید می‌کند که پوزیتویسم قادر به شناخت فقط یک سطحش (سطح تجربی) است. نقد پست مدرن‌ها به پوزیتویسم بر مفاهیم «سوژه»، «حقیقت عینی»، «خرد یکپارچه» و «ویژگی‌های علم طبیعی» متمرکز است.

کلیدواژه‌ها: پوزیتویسم، جامعه‌شناسی، تجربه‌گرایی، تبیین، تفهم، علوم طبیعی، علوم فرهنگی

واکاوی دو رویکرد پدیدارشناسی و تاریخی نگری به فلسفه اسلامی با تمرکز بر فلسفه صدرایی

حمید رضا خادمی^۱

چکیده

نیاز به روش‌شناسی در عرصه علوم اسلامی، از جمله فلسفه اسلامی، امری اجتناب‌ناپذیر است که داوری درباره ماهیت فلسفه اسلامی و پرسش‌های نظری در مورد آن را ممکن می‌سازد. اندیشمندان در این عرصه روش‌های متفاوتی را مورد توجه قرار داده‌اند و هر یک بر اساس روشی خاص به این مقوله نگریسته‌اند؛ به طوری که استفاده از روش‌های متعدد، نتایج متفاوتی را به همراه داشته است و بعضی از تعارض‌ها و اختلافات در داوری درباره ماهیت و چیستی و به دیگر سخن هویت فلسفه اسلامی مبتنی بر این مسئله مهم بوده است. از آنجایی که فلسفه صدرایی به عنوان یکی از بارزترین جلوه‌های فلسفه اسلامی در ادوار مختلف تاریخی به ویژه دوره ملاصدرا نقاب از رخ بر کشیده و با پیشرفت‌ها و تجلیات گسترده‌ای روبه‌رو بوده است، ضرورت جستار پیش رو را دو چندان نموده است. از جمله روش‌هایی که در حوزه فلسفه اسلامی توسط اندیشمندان مورد استفاده قرار گرفته است، دو روش پدیدارشناسی و تاریخی نگری است. پدیدارشناسی روش شناختی تحت تأثیر فلسفه هوسرل از جمله راهکارهای مهم در شناخت فلسفه اسلامی در انواع گوناگون

---

۱. دانشیار گروه فلسفه و کلام، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)

است که در دهه‌های اخیر مورد استفاده پیروان فلسفه و دین‌پژوهان مستشرق قرار گرفته است. این روش در کنار تاریخی‌نگری به ترتیب بهره‌مند ازدو جریان فلسفی، پدیدارشناسی هوسرل و فلسفه تاریخ هگل می‌باشد. هر یک از این روش‌ها، به زوایا و جنبه‌های خاصی از ماهیت فلسفه اسلامی اشاره دارند و از نقاط ضعف و قوتی برخوردارند. در این مقاله به بررسی امکان شناخت هویت فلسفه اسلامی در دوره ملاحظه‌ها بر اساس شیوه پدیدارشناسی و تاریخی‌نگری خواهیم پرداخت و از این رهگذر به نتایج مورد نظر دست خواهیم یافت.

کلیدواژه‌ها: پدیدارشناسی، تاریخی‌نگری، فلسفه اسلامی، هویت فلسفه اسلامی، دوره ملاحظه‌ها

تاملی در هدفمندی پژوهش در دانشگاه‌ها نقدی بر نظریه «تکثر روشی علوم انسانی و اجتماعی»

مریم کوشا^۱

چکیده

انتخاب روش تحقیق برای تحلیل و بررسی یک مسأله بستگی به نوع موضوع (استراتژی تحقیق)، محتوای مسأله و همچنین به روش‌شناسی محقق (منطق تحقیقی پژوهشگر) و جهان بینی ویدارد. هر علمی به مقتضای موضوع و مسائل خود، روشهایی را برای تحلیل و اثبات مطلب خود اقتضاء میکنند و در واقع نوع روش نتیجه ذات مسأله است. در کنش‌های انسانی با توجه به ابعاد مختلف آن و تلفیق ویژگی‌های ظاهری و باطنی در خصلت موضوع، به نظر می‌رسد نیازمند تلفیق روشهای تجربی و روشهای غیر تجربی هستیم و نظر به ماهیت موضوعات علوم انسانی و علوم اجتماعی با اتکا به الگوی تلفیق روشهای علوم طبیعی و علوم تجربی میتوان فهم جامعی از لایه‌های ظاهری و باطنی حقیقت کنش‌های ادمی به دست آورد و جهت تفسیر و معناکاوی علوم انسانی هر دو را ضروری می‌داند. نقدی که در استفاده از تکثر روشی علوم انسانی و اجتماعی وارد است این است که، علوم انسانی به علت دارا بودن دو بعد توصیفی (در روش‌های تجربی) و توصیه‌ای (در روش‌های علوم طبیعی)، نیازمند روشی است که اقتضانات هر دو بعد را تامین کند، در بخش توصیفی با رویکرد تفهیمی

---

۱. دانشجوی دکتری رفاه اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، کارشناس معاونت پژوهشی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی maryamkoosha@yahoo.com

قادر به فهم کنش انسانی هستیم اما برای بخش توصیه‌ای و هنجاری، محقق در جهت دهی کنش‌های انسانی مبهوت می‌ماند و امکان قضاوت را خارج از ماهیت دانش دانسته و راهکاری برای محقق علوم انسانی ارائه نمی‌شود که چگونه و به چه سمت و سویی می‌تواند و می‌باید کنشهای انسانی را جهت دهد. این مقاله با مطرح کردن پرسش‌هایی در خصوص ابهام توجیه ابعاد توصیفی و هنجاری پدیده‌هایی علوم انسانی و اجتماعی، نیاز به فراهم کردن شرایط خاص و روش مناسب و لازم برای دگرگونی استفاده از تکثر روشی در علوم انسانی و اجتماعی را فراهم می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: نقد، نظریه، علوم انسانی و اجتماعی

چکیده‌های مقالات در محورهای
«تحلیل کاربرست روش‌های پژوهش»

طراحی آموزشی حکمی (حکمت بنیان) به عنوان طراحی پژوهی

زهرا جامه بزرگ^۱

چکیده

طراحی آموزشی حکمی (حکمت بنیان) مبتنی بر رویکرد بومی حکمی-اجتهادی مدل‌سازی شد. این مدل طراحی آموزشی پژوهش محور، برای طراح آموزش شرایطی فراهم می‌کند تا مطابق با ابعاد یادگیری مطلوب، مفروضات، عادات و الگوهای ذهنی خود را در هر طراحی آموزشی مورد بازبینی و تجدید نظر قرار دهد و به خلق مدل یادگیری متناسب با موقعیت و شرایط مطلوب پردازد به عبارتی با ذهنیت و تفکر علمی طراحی انجام دهد و با اجرای مراحل آن، یادگیری و ابعاد تغییر در افراد را متناسب با انسان مطلوب عملیاتی نماید. مدل طراحی آموزشی حکمی ابتدا از تبیین و تفسیر انسان مطلوب شروع و با تبیین و تفسیر انسان محقق ادامه می‌یابد. هر مرحله مبتنی بر متد‌های پژوهشی کیفی با کاوش در منابعی که می‌تواند انسان مطلوب و انسان محقق را تبیین نماید، اجرا می‌گردد و سپس برای تبیین و تفسیر تغییر انسان محقق به انسان مطلوب عناصر طراحی آموزشی که شامل تبیین و تفسیر ابعاد یادگیری، اهداف یادگیری، نقش و تبحر معلم و شاگرد، تولید محتوا و انتخاب رسانه/ تکنولوژی،

---

۱. استادیار گروه تکنولوژی آموزشی و دبیر هسته پژوهشی بومی‌گرایی در طراحی و تولید رسانه‌های دیجیتال مبتنی بر فرهنگ ایرانی-اسلامی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی
jamebozorgzahra@ymail.com

۵۲ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

تدریس، سنجش و ارزشیابی است، با طرح سوال از مطلوبیت‌ها و قیاس آن با انسان محقق، تغییر انسان محقق از انسان محقق مطلوب استنتاج و استنتاج می‌شود و در نهایت ابعاد طراحی آموزشی حکمی سازماندهی می‌گردد. این پژوهش اولین تلاش برای طراحی آموزشی مبتنی بر یک رویکرد بومی است بنابراین در این پژوهش با استفاده از یک رویکرد بومی ابتدا یک مدل طراحی آموزشی با نگاه متفاوت طراحی و سپس با نگاهی که به مسایل آموزش و پرورش و آموزش عالی در کشور و جهان وجود دارد یک مدل مطلوبیت که انسان حکیم است پیشنهاد گردید.

کلیدواژه‌ها: طراحی آموزشی، طراحی پژوهی، رویکرد حکمی (حکمت بنیان)، حکمت‌آموز، حکمت‌ورزی

روند استفاده از فراترکیب به عنوان روش کیفی کل‌نگر در علوم انسانی و اجتماعی

حسین بحری^۱

چکیده

فراترکیب کیفی می‌تواند روشی برای درک عمیق‌تر اشتراکات، روندها و الگوها در یافته‌های پژوهشی باشد و نیز امکان نظریه‌پردازی در مطالعات متعدد را فراهم سازد. هدف این مقاله بررسی روند استفاده از فراترکیب برای انجام پژوهش‌های کیفی کل‌نگر در دوره‌های تحصیلات تکمیلی علوم انسانی و اجتماعی است. برای این منظور و با استفاده از روش تحلیل محتوا، از پایگاه گنج ایرانداک به عنوان منبع داده‌های پژوهش استفاده شد. نخست، پژوهشگر با جستجوی واژگان کلیدی مربوطه در سامانه گنج ایرانداک، به فهرستی از پژوهش‌های مرتبط در حوزه‌های مختلف طی بازه‌ای ۱۲ ساله از ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۱ دست یافت. سپس، با در نظر گرفتن معیارهای گزینش، به بررسی، دسته‌بندی و تحلیل چکیده و روش پژوهشی مطالعات منتخب پرداخته شد. در نهایت، با تلفیق و ترکیب مقوله‌ها، تصویری از چگونگی روندها و الگوهای موجود در استفاده از فراترکیب در علوم انسانی و اجتماعی به دست آمد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که استفاده از فراترکیب طی ۵ سال نخست دوره

---

۱. استادیار، گروه زبان‌های خارجی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی

۵۴ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

یاد شده نسبتاً ثابت بود اما پس از آن با شیئی تند افزایش یافت تا اینکه طی ۷ سال آخر بازه مذکور، ابتدا ۴ برابر و در سال انتهایی تا ۱۸ برابر سال نخست، از آن روش استفاده شد. در میان رشته‌هایی که بیشترین فراوانی را در استفاده از روش فراترکیب داشتند به ترتیب شامل مدیریت، علوم تربیتی، فناوری اطلاعات و کتابداری، حسابداری، اقتصاد و علوم اجتماعی و سایر شاخه‌های علوم انسانی می‌شوند. بر اساس این نتایج، میتوان گفت که استفاده از فراترکیب در رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی در سال‌های اخیر و نیز آتی رو به گسترش بوده و این موضوع ضرورت آموزش، ترویج و توسعه این روش پژوهشی را دو چندان می‌کند.

کلیدواژه‌ها: فراترکیب، روندها، روش کیفی نوین، نظریه پردازی، علوم انسانی و اجتماعی

علوم اجتماعی ادیان و آینده مطالعات دین: برخی ملاحظات روش‌ی و نظری

سید محمود نجاتی حسینی (خراسانی)^۱

چکیده

مطالعات علم و دین، هم‌چنان مهم‌ترین جریان اندیشگی در جهان مدرنیته‌اند. با پیوستن علوم اجتماعی به این جریان، روال و روند اندیشگی در علم و به ویژه دین، ویژگی اجتماعی فرهنگی مطالعات دین تقویت شده است. لذا اکنون در پرتوی علوم اجتماعی ادیان، ما شناخت بهتر، دقیق‌تر و مناسب‌تری از ماهیت تکوین تاریخی دین، مکانیزم اجتماعی دین‌ورزی، فرایندهای توسعه فرهنگی دین‌گرایی و سکولارگرایی و نهایتاً منحنی سینوسی امر اجتماعی دینی/ امر دینی اجتماعی در بافتار تاریخ و جامعه و فرهنگ مدرن داریم. در این راستا و با وجود حجم قابل توجهی از ادبیات تخصصی در "علوم اجتماعی ادیان"^۲: تاریخ ادیان، باستان‌شناسی دین، جغرافیای تاریخی فرهنگی ادیان، انسان‌شناسی و قوم‌شناسی دین، روان‌شناسی اجتماعی دین، سیاست دین، حقوق دینی، مطالعات فرهنگی دین روزمره و جامعه‌شناسی دین^۳ اما همچنان دو مساله مهم که از جنس "شناخت‌شناسی" و "علم‌شناسی فلسفی" اند؛ شایسته توجه و محل بحث است: یکی: چیستی و چگونگی تعامل تئوریک و متدیک در موضع درون‌گفتامانی علوم اجتماعی ادیان، میان دانش‌های تشکیل دهنده این علوم؛ و دودیگر:

---

۱. پژوهشگر مطالعات علم و دین، عضو شورای گروه علوم اجتماعی، خانه اندیشمندان علوم انسانی

چیستی و چگونگی تعامل تئوریک و متدیک از موضع برون‌گفتمانی علوم اجتماعی ادیان، میان این علوم با فلسفه-الهیات-علم[:الهیات فلسفی اجتماعی، الهیات فلسفی سیاسی، الهیات فلسفی فرهنگی، الهیات چندفرهنگی و بینا فرهنگی، فلسفه اجتماعی دین، فلسفه سیاسی دین، زیست‌شناسی اجتماعی فرهنگی دین]. از این لحاظ پرسش مقاله این است: «یک علوم اجتماعی ادیان نوشده و متحول شده و روزآمد شده و پویا و برخوردار از توان معرفتی فکری و فرهنگی اجتماعی دارای چه مواضع روشی و نظری باید باشد؟ و نیز: تعاملات درون‌گفتمانی و برون‌گفتمانی در این علوم در متن "مطالعات دین" و "علم دین" چگونه باید صورت گیرد؟». ایده مقاله برای فراهم نمودن یک چهارچوب تحلیلی مناسب مرتبط جهت پاسخ دادن به این پرسش این است که: «ما به یک برنامه پژوهشی تلفیقی چنددانشی و چندروشی و چند نظریه‌ای و چند موضعی و دوگفتمانی برای علوم اجتماعی ادیان نیاز داریم». پیگیری این ایده نیز با استفاده از روش "مطالعه متنی" انجام میشود.

کلیدواژه‌ها: علوم اجتماعی ادیان، علم دین، مطالعات دین، فرهنگ مدرنیته، جهانی شدن، رسانه‌ای شدن

روش‌شناسی علوم انسانی سلامت: تأمل نظری در کاربست روش‌شناسی علوم انسانی در علم پزشکی

سیدرضا نقیب‌السادات^۱، فرزانه کوهی^۲

چکیده

شیوه‌های بهره‌گیری از روش‌شناسی علوم انسانی در علم پزشکی و چارچوب‌های روش‌شناسانه مورد بهره‌برداری در این مقاله مورد تأکید است. در این نوع از روش‌شناسی، رویکردی صوری در بستری تجربی شکل می‌گیرد که البته سازوکارهای علمی نیز بران مترتب است. در عین حال زمینه‌های نظری، بستری آزمایشگاهی و تجربه‌گرایانه یا تحققی، مبنای سازمان‌دهی این نوع از روش‌شناسی برای پژوهش است. این رویکرد در عین حال برخوردار از تبیین مبتنی بر زمینه‌های انسانی دارای نظم در واقعیات، امکان واریسی عینی واقعیات و حصول علم خالص در فرایند پژوهش است. این ترکیب رویکردی نوین به حوزه‌های بین‌رشته‌ای است. تعامل روش‌مند علوم انسانی و علوم پزشکی راهگشای بسیاری از مشکلات حوزه سلامت است. این پژوهش با توجه به زمینه اصلی بحث با استفاده از روش اسناد و مدارک علمی و با تکنیک فیش‌برداری توصیفی و تحلیلی از منابع معتبر داخلی و بین‌المللی انجام شده

---

۱. نویسنده مسئول؛ دانشیار جامعه‌شناسی دانشکده علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی

naghibusadat@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری علوم ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

f_koohi630@yahoo.com

است. کاربردهای روش‌شناسی علوم انسانی در علوم پزشکی با اقتضانات اشتراک در روش‌شناسی علمی و ارسای پدیده؛ بهره‌گیری از تبیین در علوم انسانی برای ارزیابی وضعیت سلامت در علم پزشکی؛ نظم در واقعیات مورد بررسی، بدین ترتیب که محققان هر دو رشته اطلاعات را به نفع یا به ضرر خود جمع‌آوری می‌کنند؛ امکان و ارسای عینی واقعیات در علوم انسانی سلامت؛ همگانی بودن دستاوردهای هر دو حوزه علوم انسانی سلامت؛ شک سازمان‌یافته نسبت به اینکه هیچ‌یک از دستاوردها این حوزه نهایی نیست و امکان حصول دستاوردهای جدیدتر فراهم است؛ فارغ از ارزش بودن در اینجا معنی ندارد و علوم انسانی سلامت ارزش محور به ارزیابی پدیده‌ها می‌پردازد؛ تجارب مستقیم و غیرمستقیم در علوم انسانی سلامت و بینش‌های انسانی در ارزشیابی و تحلیل سلامت صورت می‌گیرد. نتایج تحقیق حاکی از این است که یکی از دشواریهای سرایت دستاوردهای حاصل از پژوهش‌های علوم اجتماعی و علوم انسانی، به حوزه علوم پزشکی، انتشار این نتایج و دستاوردها است. دستاوردهای پژوهش‌های علوم انسانی در حوزه پزشکی برای مخاطبان یا کاربران حوزه پزشکی به آسانی قابل درک نمی‌باشد کاربران حوزه پزشکی ترجیح می‌دهند که از دانش کاربردی در عمل استفاده کنند درحالی که نتایج پژوهش‌های علوم انسانی پزشکی با بیان جزئیات و تجربیات متنی غنی ممکن است برای پزشکان بیش از حد انتزاعی باشد بنابراین، ترجمه دانش تولید شده توسط تحقیقات علوم انسانی پزشکی برای مخاطبان پزشکی، مستلزم بیان واضح و صریح مفاهیم عملی آن است. در روش‌شناسی علوم انسانی پزشکی نمی‌توان از یک قاعده برای همه انواع پژوهش‌ها استفاده کرد و لازمه آن شناخت تفاوت‌های اساسی درکارکرد، هدف و مخاطب است تا بتوان بر مبنای آن از معیارها و روش‌های متفاوتی استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: علوم انسانی، روش‌شناسی، علم پزشکی، علوم انسانی سلامت

روش کیفی بنیادی / پایه: روش پژوهش مغفول در رشته مطالعات برنامه درسی

کامبیز پوشنه^۱، زری آقاجانی^۲

چکیده

پژوهش، نقش ارزنده‌ای برای توسعه علمی و فرهنگی در هر جامعه‌ای دارد و به جرئت می‌توان گفت که زمینه‌های پیشرفت و شکوفایی هر جامعه مرهون پژوهش‌های بنیادین آن است و به طور یقین تصور توسعه همه جانبه بدون پژوهش، امری بیهوده و نشدنی است. روش‌های پژوهش، ابزار دست‌یابی به واقعیت هستند و هر پژوهشگر تلاش می‌کند تا مناسب‌ترین روش را انتخاب کند. هدف: در این مقاله سعی بر این است تا با نگاهی دوباره به روش‌شناسی در قلمروی مطالعات برنامه‌درسی، روش پژوهش کیفی بنیادی/پایه به‌عنوان رویکرد روش‌شناسی مغفول، به پژوهشگران این حوزه معرفی و به این سوال که چرا با وجود استفاده گسترده از این روش پژوهشی در مطالعات خارجی در حوزه آموزش، روان‌شناسی، مدیریت و سلامت، هنوز از این رویکرد در کنار روش‌های کیفی رایج (پدیدارشناسی، روایتی، موردی، داده بنیاد و قوم‌شناسی) در پژوهش‌های داخلی رشته برنامه درسی، استفاده نمی‌شود، پاسخ مقتضی داده شود. روش این پژوهش بررسی و مرور منابع مربوط با مراجعه به متون و منابع خاص برنامه

---

۱. نویسنده مسئول؛ عضو هیئت علمی دانشکده تربیت و مشاوره (دانشگاه آزاد- واحد تهران مرکز)

Poushaneh@hotmail.com

۲. دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی (دانشگاه آزاد- واحد تهران

مرکز) Zariaghajani@Gmail.Com

۶۰ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

درسی و از سوی دیگر منابع مربوط به حوزه پژوهش‌های کیفی بوده است. یافته‌ها نشان دادند که: رویکرد پژوهش کیفی بنیادی/پایه در میان روش‌های تثبیت‌شده و به‌کار گرفته‌شده در عرصه‌ی مطالعات برنامه‌درسی، مغفول و ناآشنا است و فهم و شناخت آن با پیچیدگی‌هایی مواجه است. با وجود این، امکان شناخت و کاربرد آن در پژوهش‌های رشته برنامه‌درسی وجود دارد و تلاش در این راه می‌تواند به بهبود و تنوع روش‌شناسی در رشته علمی برنامه‌درسی کمک کند.

کلیدواژه‌ها: روش‌های پژوهش کیفی، مطالعات برنامه‌درسی، روش پژوهش کیفی
بنیادی/پایه

مروری بر اهمیت و کاربرد روش‌شناسی تحقیق در رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی (کتابداری و اطلاع‌رسانی)؛ ارائه راهکارهای پیشنهادی و آسیب‌شناسی آن

رضا تاج آبادی^۱

چکیده

هدف از ارائه این مقاله، تبیین و بررسی جایگاه روش‌شناسی تحقیق در رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی (کتابداری و اطلاع‌رسانی) و ارائه آسیب‌شناسی و بیان راهکارهای پیشنهادی در این زمینه می‌باشد. این مقاله بصورت مروری، اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده است. سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در زمینه پژوهش به منظور هدفمند کردن عناوین و موضوعات پژوهش‌ها، مستلزم شناسایی اولویت‌های پژوهشی در رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی و کتابداری و اطلاع‌رسانی است. مرور پژوهش‌ها در این زمینه نشان می‌دهد که در هر زمان با توجه به شرایط مختلف، گرایش‌های پژوهشی این رشته تغییر کرده‌اند. روش پژوهش کیفی با آن که در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران علم اطلاعات و دانش‌شناسی قرار گرفته اما همچنان فاصله چندی با نقطه مطلوب دارد و بیشترین تمرکز بر رویکردهای کمی است. بررسی گرایش‌های موضوعی این پژوهش‌ها بیانگر پراکندگی موضوعی پژوهش‌های این حوزه در فاصله زمانی مختلف بوده است که بیانگر آن است که انتخاب موضوعات پژوهش‌ها غالباً براساس نیاز جامعه یا چالش‌ها و موانع این رشته نبوده است. به علت

۶۲ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

ماهیت این رشته، می‌توان از روش‌شناسی‌های مختلفی در پژوهش‌های آن استفاده کرد. نگاهی به تحقیقات منتشرشده در این حوزه در داخل و خارج از کشور، نشان می‌دهد که چنین چیزی دور از واقعیت نیست و تنوع بسیاری در روش‌های تحقیق در رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی وجود دارد. به علت ماهیت خاص رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی و دامنه فعالیت‌های این حوزه، پژوهشگران این رشته از روش‌های مختلف، از روش‌شناختی‌های مرسوم در علوم انسانی گرفته تا شیوه‌های نوین در دنیای فناوری کنونی، استفاده می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی، روش تحقیق، کتابداری و اطلاع‌رسانی، طبقه‌بندی روش‌های پژوهش، روش‌شناسی.

ترجمه‌های نسخ خطی معبر نفوذ فرهنگ، تمدن و واژگان غربی به ایران مطالعه موردی: کتاب آشنی‌طباخی جدید

الهام ملک‌زاده^۱

چکیده

مطالعه تاریخ ترجمه در ایران، در زمره پژوهش‌های ارزشمند آگاهی‌بخش رشته‌های مختلف علوم از جمله علوم انسانی و اجتماعی است که از دیرباز در ایران رواج داشته است. در دوره معاصر، در نتیجه شرایط ایران در دوره قاجار، به خصوص دوره ناصری، با حمایت ناصرالدین‌شاه، تکاپوهای وسیعی که تحت عنوان نهضت ترجمه از آن یاد می‌شود، در امر ترجمه متون صورت گرفت. با هدف آشنایی با فرهنگ و تمدن غرب که از طریق ترجمه به راحتی قابل دسترس بود. غالباً این‌گونه آثار به زبان فرانسه بودند که توسط افراد باسواد و آشنا به زبان فرانسه، ترجمه شدند. این مقاله با عنایت به موضوع همایش کنونی که روش‌های مختلف پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی را شامل می‌شود، دانش ترجمه و تصحیح نسخ خطی را به عنوان یکی از مصادیق روش‌های پژوهش با ظرفیت پژوهش میان‌رشته‌ای، تلاش می‌کند ذیل بازنمایی اهمیت ترجمه و تصحیح نسخ خطی، تحولات تاریخی و اجتماعی متأثر از مضمون نسخه خطی "طباخی جدید" را ارائه نماید. این اثر به دستور مظفرالدین میرزا قاجار و توسط علی‌بخش قاجار، از زبان فرانسه به فارسی ترجمه شده است. مطالعه، شناسایی و

---

۱. دانشیار پژوهش‌کده تاریخ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۶۴ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

تحلیل نسخه خطی طباحی جدید، افزون بر مؤلفه‌های نسخه‌شناسانه، قابلیت ارائه آگاهی‌های گسترده و گوناگونی از نفوذ فرهنگ و رسوم اروپایی به ایران از معبر نسخ و متون آشپزی، همچنین ورود واژگان فرانسوی در زبان فارسی را خواهد داشت.

کلیدواژه‌ها: ترجمه نسخ خطی، نفوذ فرهنگی، کتاب آشپزی، دوره قاجار، طباحی جدید

روش‌شناسی کتابسنجی: مروری بر پژوهش‌های کتابسنجی در گردشگری

مصطفی اسماعیلی مهیاری^۱، حمیدرضا ایرانی^۲، وحید نورمندی‌پور^۳

چکیده

در سالیان اخیر پژوهش در حوزه گردشگری به شکل قابل توجهی افزایش یافته است تا بتواند موضوعات و مشکلات روز در زمینه گردشگری را مورد بررسی قرار داده و راه‌حل‌هایی برای چالش‌های آن ارائه نماید. به دنبال این گسترش، اهمیت مطالعات کتابسنجی نیز در طی سالیان گذشته در ادبیات گردشگری سراسر جهان بیش از گذشته شده است و توجه بسیاری از پژوهشگران در دنیا را به خود جلب کرده است. هدف پژوهش حاضر استفاده از روش‌های کتابسنجی و مصورسازی برای بررسی بکارگیری روش‌های کتابسنجی در حوزه گردشگری می‌باشد. در این راستا پس از اعمال فیلترهای مناسب، ۵۴۳ مقاله از پایگاه WEB OF SCIENCE بازیابی و وارد فرآیند تحلیل شد. بررسی داده‌های توصیفی نشان داد روند انتشار و استناددهی به مقالات این حوزه از ابتدا تاکنون افزایشی بوده و در سال ۲۰۲۲ به اوج خود رسیده است.

---

۱. دکتری مدیریت بازرگانی، گروه مدیریت بازرگانی و کارآفرینی، دانشکده مدیریت و حسابداری،

دانشکدگان فارابی دانشگاه تهران Mesmaeilimahyari@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول؛ دانشیار، گروه مدیریت بازرگانی و کارآفرینی، دانشکده مدیریت و حسابداری،

دانشکدگان فارابی دانشگاه تهران Hamidrezairani@ut.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه مدیریت بازرگانی و کارآفرینی، دانشکده مدیریت و حسابداری،

دانشکدگان فارابی دانشگاه تهران Vahid.noormandi@ut.ac.ir

سپس برترین مقالات، پژوهشگران، مجلات، مؤسسات و کشورهای فعال در حوزه مورد نظر براساس تعداد استناد صورت گرفته به آنان مشخص شدند. براین اساس "تحلیل شبکه‌ای پژوهش‌های گردشگری" به عنوان پراستنادترین مقاله، "پایداری" به عنوان پراستنادترین مجله، کوزغلو پراستنادترین پژوهشگر، اسپانیا پراستنادترین کشور و دانشگاه کویینزلند به عنوان پراستنادترین مؤسسه شناسایی شدند. در گام بعد نیز با استفاده از نرم‌افزار VOS VIEWER دو تحلیل هم‌تألفی و هم‌آیندی واژگان برای بررسی همکاری‌ها و ساختارهای موجود در حوزه مورد مطالعه انجام شد و نشان داد کشور اسپانیا و دانشگاه صنعتی پلی‌تکنیک هنگ‌کنگ پیشرو در هم‌تألفی و همکاری بوده‌اند. یافته‌های تحلیل هم‌آیندی نشان می‌دهد که هماهنگی با روند جهانی، پژوهش‌های گردشگری نیز در سال‌های اخیر مباحث گردشگری هوشمند، کلان داده‌ها، هوش مصنوعی و توسعه پایدار را مد نظر قرار داده است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل کتابسنجی، کتابسنجی گردشگری، تحلیل هم‌تألفی، تحلیل هم‌آیندی واژگان

تفسیر هرمنوتیکی نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات در پژوهش‌های حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی با تاکید بر دیدگاه فلسفی گادامر

فائزه اسکندری^۱، معصومه پاسبانی^۲

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، بررسی هرمنوتیکی نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات در علم اطلاعات و دانش‌شناسی به عنوان عامل موثر و کارآمد در تامین نیازهای اطلاعاتی کاربران در پژوهش‌های هر حوزه از علوم بشری با الهام از دیدگاه فلاسفه است. روش پژوهش مقاله‌ی حاضر، توصیفی-تحلیلی است. بدین صورت که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، مبانی نظری موجود ذیل موضوع پژوهش، استخراج شده و براساس تطبیق داده‌های به دست آمده با نظریه خاصی که نقطه تمرکز بحث است، در نهایت به تطبیق، تحلیل و نتیجه‌گیری خواهد انجامید. از آنجا که فهم و تفسیر بدست آمده از پیام، معنا یا تفسیر اطلاعات در چرخه‌ی حیات اطلاعات از نقشی مهم و ضروری برخوردار است، لذا در پژوهش حاضر با الهام از نظریه فلسفی هرمنوتیک تلاش شده تا مبتنی بر نیاز اطلاعاتی کاربران و رفتار اطلاعاتی آنها در فرآیند جستجو و

---

۱. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده مدیریت و اقتصاد. دانشگاه تربیت مدرس

f.eskandary@modares.ac.ir

۲. نویسنده مسئول؛ دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده مدیریت و

اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس masoumeh.pasbani@modares.ac.ir

بازیابی اطلاعات در پایگاه‌های اطلاعاتی و نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای و رویه‌ی نمایه‌سازی محتوا در نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات، نحوه‌ی تعامل کاربر با نتایج بازیابی شده و تنوع تفاسیر آنها در بهره‌گیری از این اطلاعات در فرآیند پژوهشی مورد بررسی و تحلیل قرار بگیرد. در این مقاله به جهت تبیین دقیق‌تر و روشن‌تر موضوع به تعریف هرمنوتیک، بررسی سیر تاریخی این نظریه نزد اندیشمندان و فلاسفه بزرگ، بازخوانی دیدگاه‌های دیگر و گادامر با تاکید بر نقش تفسیر و تاویل متون، نسبت میان هرمنوتیک و علم اطلاعات و دانش‌شناسی، نقش مهم هرمنوتیک در نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات پرداخته شده است. در بخش ابتدایی از مقاله‌ی حاضر، وضعیت کنونی پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی از حیث چگونگی شناسایی مسئله، حرکت به سمت پژوهش‌های کیفی با تاکید بر استفاده از روش‌های هرمنوتیکی بررسی شده است. این امر منجر به پررنگ‌تر شدن جایگاه پژوهش کیفی در علم اطلاعات و دانش‌شناسی شده و کمک خواهد کرد تا پژوهشگران با دغدغه‌ی رفع نیاز اطلاعاتی کاربران و از دیدگاه آنها در رشته‌ها و گرایش‌های گوناگون دست به پژوهش بزنند تا خلاءهای فعلی در نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات رفع شود. در ادامه به ارتباط دو سویه‌ی نظام‌های بازیابی اطلاعات و رفتار اطلاعاتی کاربران بر مبنای تفاسیر هرمنوتیکی اشاره شده که ملاک تامین یا عدم تامین نیاز اطلاعاتی جستجوگران بر اساس چرخه حیات داده خواهد بود. همچنین نتایج بدست آمده از این پژوهش حاکی از نقش قوی و مهم تفسیر متن در فرآیندهای پژوهشی، خصوصاً در مرحله جستجو و بازیابی اطلاعات از سوی کاربران است که از دیدگاه معرفت‌شناختی کاملاً متکی بر تحلیل عوامل دخیل در فهم متن به پیش می‌رود.

کلیدواژه‌ها: هرمنوتیک، علم اطلاعات و دانش‌شناسی، نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات، فرآیند جستجو و بازیابی اطلاعات، هایدگر، گادامر

گزیوماتیزاسیون، روشی منطقی برای نقد کتاب

غلامرضا صدیق اورعی^۱، مریم اسکافی نوغانی^۲

چکیده

هدف این مقاله معرفی روش «آگزیوماتیزه کردن» است، روشی که برای خلاصه، درک عمیق مطالب و نقد کتب علمی در جامعه‌شناسی کاربرد زیادی دارد. «آگزیوماتیزه کردن» روشی در ریاضیات است که می‌توان با استفاده از آن، گزاره‌های اصلی و فرعی یک متن علمی را به صورت منطقی و به روش اصل موضوعی استخراج کرد. این روش، بیانگر قدرت تفکر بالاست و در فهم عمیق مطالب، بسیار مؤثر و تسهیل‌کننده است و با جدا کردن گزاره‌های کلی و جزئی از یکدیگر به نوعی به خلاصه کردن کتاب کمک می‌کند. در این مقاله پس از بیان نکات مهم درباره این روش، در بخش یافته‌ها به نمونه‌ای از این روش در کتاب «قواعد روش جامعه‌شناسی دورکیم» اشاره می‌شود تا روش کار این روش به طور واضح‌تر مشخص شود. نتیجه استفاده از این روش در این کتاب، این است که در هر فصل چند ادعا استخراج گردیده است و با رعایت قواعد منطقی در منطق صوری، دلیل این ادعا نیز واضح شده است.

---

۱. نویسنده مسئول؛ استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، خراسان رضوی

۲. استادیار جامعه‌شناسی، واحد گناباد، دانشگاه آزاد اسلامی، گناباد، خراسان رضوی

۷۰ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

کلیدواژه‌ها: آگزیوماتیزه کردن، گزاره، قواعد روش جامعه‌شناسی، منطق صوری، نقد.

ترسیم و تحلیل نقشه علم نگاشتی حوزه علم‌سنجی:

۱۹۹۸-۲۰۲۲

امیر کریمی^۱

چکیده

با توجه به ضرورت پژوهش‌های علم‌سنجی در رشد و توسعه تمامی علوم، هدف از پژوهش حاضر بررسی و تحلیل مقالات مربوط به این حوزه می‌باشد. روش تحقیق از نوع توصیفی-کاربردی بوده و حوزه پژوهش شامل تمامی مقالات علم‌سنجی است که از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۲۲ در پایگاه استنادی ساینس دایرکت نمایه شدند. بعد از پالایه مقالات ۳۳۹۰ مورد از آن‌ها با کمک نرم‌افزار اکسل و وی.او.اس.ویوور برای تحلیل و نمایش داده‌ها مورد تحلیل قرار گرفتند. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که تعداد مقالات از سال ۱۹۹۸ روند صعودی داشته و سال ۲۰۲۱ بیشترین سهم را در تعداد مقالات دارا بود. همچنین مقالات پژوهشی با تعداد ۲۲۰۰ مقاله، مجله انفورمتریکس با تعداد ۴۸۲ مقاله و در حوزه پژوهشی نیز علوم اجتماعی با ۷۵۰ مقاله در رتبه اول قرار داشتند. همچنین ۱۰ خوشه شناسایی شد که موضوعات کووید ۱۹، سایت پیس، نقشه علمی، پایداری، وی.او.اس.ویوور، هوش مصنوعی، یادگیری ماشینی دارای نوع آوری بوده و همچنین: ضریب تأثیر، علم و فناوری، کتاب‌سنجی، همکاری، ارزیابی پژوهشی مقولات پیشین این حوزه بودند. حوزه‌هایی چون:

---

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ جهان، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز

۷۲ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

بهبودسازی، علم و فناوری، نمایه استنادی علم، جامعه‌شناسی علم، نظرسنجی، استخراج و ارزیابی فناوری، تکامل موضوع، مدل‌سازی موضوع، نقشه‌برداری کتاب‌سنجی، دیجیتال‌سازی؛ فناوری در حال ظهور و همکاری بین‌المللی کمتر مورد توجه قرار گرفتند.

کلیدواژه‌ها: علم‌سنجی، شبکه موضوعی، کتاب‌سنجی، نقشه علمی

تحلیل وضعیت؛ روشی برای نوع‌شناسی مدیریت منابع انسانی

الهام احسانی فرید^۱، البرز قیتانی^۲،
رضا ابراهیم زاده^۳، مهربان هادی پیکانی^۴

چکیده

یکی از مسائل با اهمیت در مطالعه نوع‌شناسی مدیریت منابع انسانی، توجه به روش‌شناسی متناسب با ویژگی‌های این عرصه است. استفاده از روش‌های کیفی همراه با بررسی نقادانه کارکردهای مدیریت منابع انسانی به منظور شناسایی انواع مدیریت منابع انسانی می‌تواند مفید باشد. از جمله این روش‌ها، روش نظریه زمینه‌ای است که به صورت فزاینده مورد توجه پژوهشگران رشته‌های مختلف و از جمله علوم انسانی قرار گرفته است. یکی از خوانش‌های نظریه زمینه‌ای، تحلیل وضعیت است. این پژوهش با هدف بهره‌گیری از روش تحلیل وضعیت در شناسایی انواع مدیریت منابع انسانی در بخش دولتی انجام گرفت. بر این اساس این مطالعه بدنبال پاسخ به

---

۱. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی گرایش مدیریت منابع انسانی، دانشکده حکمرانی اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان) ehsanifarid@khuisf.ac.ir

۲. نویسنده مسئول؛ استادیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده حکمرانی اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان) a.gheitani@khuisf.ac.ir

۳. استادیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده حکمرانی اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان) ebrahimzadeh2020@gmail.com

۴. استادیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده حکمرانی اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان) m.paykani@khuisf.ac.ir

این پرسش بود که خصوصیات، امکانات و ابزارهای پیشنهادی تحلیل وضعیت تا چه اندازه با ماهیت پژوهش در نوع‌شناسی مدیریت منابع انسانی همخوانی دارد؟ این مطالعه با بهره‌گیری از داده‌های موجود در متون داخلی و خارجی در خصوص مدیریت منابع انسانی و مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته عمیق با کارشناسان و مدیران منابع انسانی بخش دولتی ضمن بررسی مؤلفه‌های انسانی و غیر انسانی، عناصر فردی و جمعی، بر ساخت‌های گفتمانی و مؤلفه‌های فضایی، زمانی، اقتصادی، سیاسی و نمادین در این موقعیت، سعی در مطالعه انواع مدیریت منابع انسانی که در نقشه‌های موقعیت تولید و ارائه گردید، دارد. استفاده از روش‌های کیفی چون تحلیل گفتمان انتقادی و تحلیل وضعیت به لحاظ پیچیدگی‌ها، مؤلفه‌ها، بازیگران گوناگون و توجه به عاملین ناپیدا و خاموش می‌تواند مسیری جدید برای پژوهش در نوع‌شناسی مدیریت منابع انسانی با رویکردی انتقادی، در اختیار پژوهشگران این عرصه قرار دهد.

کلیدواژه‌ها: تحلیل وضعیت، تحلیل گفتمان انتقادی، نوع‌شناسی، مدیریت منابع انسانی

روش‌های تحقیق کیفی در رفتار سازمانی: جستاری به تحولات اخیر

فریبرز رحیم نیا^۱، علیرضا قزل^۲

چکیده

مقاله حاضر به بررسی و ارزیابی روش‌های تحقیق کیفی در زمینه رفتار سازمانی می‌پردازد. با توسعه سریع فناوری اطلاعات و تغییرات مستمر در محیط کسب و کار، روش‌های تحقیق نیز تحت تأثیر قرار گرفته‌اند. در این مقاله، به بررسی روش‌های پژوهش کیفی، از جمله تحلیل گفتمان، روش تئوری داده بنیاد (نظریه زمینه) و تحلیل مضمون پرداخته می‌شود. ضمناً، به بررسی چالش‌ها و فرصت‌های این روش‌های تحقیق پرداخته شده و نکاتی برای بهینه‌سازی استفاده از آنها در مطالعات رفتار سازمانی ارائه می‌شود. این مقاله نه تنها به محققان و پژوهشگران این حوزه کمک می‌کند تا با رویکردهای تحقیق کیفی آشنا شوند، بلکه برای افراد مدیریتی نیز ابزارهای به‌روزتری برای درک و مدیریت بهتر رفتارهای سازمانی فراهم می‌کند. چراکه در این مقاله، مواردی چون اهمیت روش‌های کیفی، پیچیدگی‌ها و فرصت‌هایی که این روش‌ها با خود به همراه دارند و چگونگی ادغام آنها با روش‌های کمی بررسی شده‌اند. با بررسی روش تحقیق‌های مذکور مشخص شد این روش‌ها با ارائه‌ی قابلیت‌ها و

---

۱. استاد گروه مدیریت، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد r-nia@um.ac.ir
۲. نویسنده مسئول؛ کاندیدای دکتری مدیریت رفتار سازمانی، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد Alireza.ghezel@gmail.com

۷۶ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

امکانات جدید، تحقیقات را در موضوعات پیچیده و چندبُعدی به طور چشمگیر تسهیل می‌کنند و همچنین محقق را قادر می‌سازند مبتنی بر دیدگاه‌ها و برداشت‌های متقن نتایج قابل تفسیر و قابل استنادی ارائه دهد.

کلیدواژه‌ها: تحقیق کیفی، رفتار سازمانی، تحلیل گفتمان، تئوری داده بنیاد، تحلیل مضمون

روش‌شناسی در مطالعات تاریخ سیاسی اسلام

سید جواد حسینی^۱

چکیده

یکی از زمینه‌های علمی و پژوهشی در مطالعات علوم اجتماعی و پیرو آن در مطالعات علوم سیاسی تطبیق‌های تاریخی در پژوهش‌ها می‌باشد. در این تطبیق تاریخی پژوهشگر تلاش می‌کند تا یک موضوع تاریخی را دست‌مایه‌ی تحقیق و پژوهش قرار دهد. اما موضوعات تاریخی برای پژوهش می‌تواند دو سنخ باشد. یک سنخ موضوعات تاریخی در همان ظرف زمانی است و دیگری تطبیق یک موضوع یا مفهوم یا رویداد تاریخی در ظرف زمانی تاریخی با ظرف زمانی معاصر است. در سنخ اخیر یعنی پژوهشگر در ابتدای پژوهش و در فرضیه علمی خود اینگونه فهم می‌کند که احیاناً بین دو موضوع تاریخی و موضوع معاصر، یا بین دو مفهوم تاریخی و معاصر و یا رویداد تاریخی و معاصر شباهت‌ها و تفاوت‌هایی وجود دارد و این یک زمینه برای مطالعه و پژوهش تطبیقی می‌باشد. این سنخ در مطالعات تاریخ سیاسی اسلام به دلایل مختلف و متعدد در سال‌های اخیر در مطالعات علوم اجتماعی و علوم سیاسی شدت یافته است. این حرکت علمی از دو بعد نظری و روشی جای بررسی دقیق‌تر و عمیق‌تر دارد... اول بعد نظری: مهمترین نکته در این دست از مطالعات توجه به این نکته است که پارادیم و مفاهیم جامعه و حکومت در سپهر سیاسی سنت و مدرنیته با

---

۱. استادیار علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق علیه السلام

۷۸ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

یکدیگر متفاوت است. یعنی بسیاری از مفاهیم نوظهور مبتنی بر مسئله و فکر انسان غربی است. عدم توجه به این دو پارادایم منجر به التقاط‌های نظری عمیق می‌شود. بعد روشی: با توجه به تفاوت‌ها در بنیان نظری، کاربست روش نیز باید متفاوت باشد. به عبارت دیگر روش‌شناسی در مطالعات تاریخ سیاسی اسلام باید مبتنی بر رویکرد و رهیافتی مجزا و مختص این بنیان‌های نظری باشد.

کلیدواژه‌ها: روش‌شناسی، بنیان نظری، کاربست، تاریخ سیاسی

کیفیت در پژوهش‌های ترکیبی: روش‌شناسی یا روش‌پرستی در پژوهش‌های دکترا

مرتضی طاهری^۱

چکیده

گسترش تحقیقات ترکیبی، مسأله کیفیت آن‌ها را به موضوعی بسیارمنقاشه‌برانگیز و مورد بحثی در بین محققین خصوصاً پژوهشگران علوم اجتماعی و رفتاری تبدیل نموده است. تعداد قابل توجهی از مقالات، طرح‌های پژوهشی و کتاب‌های منتشر شده در سال‌های این مسأله را مورد توجه قرار داده‌اند و از ابعاد گوناگون آن را منعکس کرده‌اند. استیلای روش‌های ترکیبی در دهه ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ با توسعه دوره‌های دکتری در گرایش‌های متنوع این علوم در اکثر دانشگاه‌های کشور همراه بوده است. این گرایش به شکل روزافران در رساله‌های دکتری انجام شده نیز ساری و جاری شده است و نگرانی درباره کیفیت رویکرد، طرح و روش پژوهش، ارزیابی روش‌شناسی آنها را ضروری ساخته است. هدف این پژوهش که با روش ارزشیابی توصیفی انجام شد، ارزیابی هدف، رویکرد، طرح و روش پژوهش رساله‌های دکتری بود. داده‌های پژوهش حاصل بررسی چکیده و فصل سوم ۸۵ رساله دکتری انجام شده در زمینه علوم رفتاری در بازه ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ بود. یافته‌های پژوهش مؤید

۸۰ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

رواج روش‌های ترکیبی در رساله‌های دکتری است. تقریباً نزدیک به سه چهارم این پژوهش‌ها به روش ترکیبی انجام شده‌اند. آن چه یافته‌های این پژوهش را قابل تأمل می‌سازد این است که از این میزان در حدود ۸۵ درصد بر مبنای رویکرد اکتشافی متوالی انجام شده‌اند و سایر رویکرهای ترکیبی کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین اکثر این پژوهش‌ها از ترکیب ثابت نظریه زمینه‌ای در مرحله کیفی و در گام دوم همبستگی چند متغیری در مرحله کمی پژوهش استفاده کرده‌اند. یافته‌های پژوهش حاکی از بروز نشانه‌های روش‌پرستی در پژوهش‌های دکتری است و ضمن ارائه دلالت‌های برای چگونگی تدریس روش‌های تحقیق در دوره دکتری به لزوم بازاندیشی و نوآوری در طرح‌های پژوهش‌های دکتری اشاره می‌کند.

کلیدواژه‌ها: کیفیت پژوهش‌های ترکیبی، ارزیابی روش، روش‌های ترکیبی، روش‌پرستی

واکاوی مدل پیاز پژوهش و کاربرست آن در پژوهش علوم اجتماعی

دکتر مهرداد گودرزوند چگینی^۱، دکتر ثمین یوسفی^۲

چکیده

با توجه به اهمیت توسعه روش تحقیق و ساخت طرح تحقیق در پژوهش‌های علوم اجتماعی، این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد سیستماتیک به توسعه روش تحقیق براساس مدل پیاز پژوهشی می‌پردازد. براساس تحلیل مدل پیاز پژوهش، می‌توان گفت این روش برای آینده پژوهی توسعه یافته است. این روش تحقیق بیانگر مروری بر روش‌ها، ابزارهای مورد استفاده برای جمع‌آوری داده‌ها، تکنیک‌های نمونه‌گیری و نحوه تجزیه و تحلیل داده‌های مورد استفاده در مطالعه است. مدل پیاز پژوهش توسط ساندرز و همکاران (۲۰۱۹) توسعه داده شده است و مراحل توسعه روش‌شناسی پژوهش را توصیف می‌کند. این مدل با تعریف موضع فلسفی اصلی شروع و به تدریج به ساخت طرح تحقیق منتهی می‌شود. هر لایه از مدل، مراحل فرآیند مطالعه را به تفصیل توصیف می‌کند. مدل پیاز پژوهش برای هر نوع تحقیق و در هر زمینه‌ای قابل استفاده است. این مدل الگوی شش لایه است که فلسفه، رویکرد، راهبرد، انتخاب، بازه زمانی و روش گردآوری داده‌ها را مشخص می‌کند. این الگوی

---

۱. نویسنده مسئول؛ دکتری مدیریت رفتار سازمانی mgch.chegini@gmail.com

۲. دکتری تخصصی مدیریت رفتار سازمانی، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

Yousefi_samin@yahoo.com

۸۲ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

چندلایه، فرایندهای انجام پژوهش را نشان می‌دهد. براساس این مدل، یک پژوهش از لایه‌های مختلفی تشکیل می‌شود که در آن هر لایه متاثر از لایه بالاتر می‌باشد. بر اساس این الگو، نخستین مساله اساسی هر پژوهش، فلسفه تحقیق یا پارادایم حاکم بر آن است. پس از آن باید رویکرد پژوهشی (قیاس یا استقرا) مشخص شود. لایه سوم استراتژی پژوهشی است که بر اساس روش‌های کمی، کیفی و آمیخته بسیار متنوع است. انتخاب پژوهش می‌تواند تک‌روش، چندروش یا آمیخته باشد. بازه زمانی نیز می‌تواند مقطعی یا طولی باشد. پس از آن باید روش‌های گردآوری و تحلیل داده‌ها مشخص شود که در نهایت به ساخت طرح پژوهش منتهی می‌گردد.

کلیدواژه‌ها: مدل پیاز پژوهش، فلسفه پژوهش، رویکرد پژوهش، راهبرد پژوهش، روش‌شناسی پژوهش

چکیده‌های مقالات در محورهای
«روش‌های پژوهش نوین و دیجیتال»

ادبیات سیال (خوانشی از مفهوم ادبیات دیجیتال با تکیه بر رویکرد سیالیت زیگمونت باومان)

رمضان رضائی^۱

چکیده

امروزه تکنولوژی‌های دیجیتالی نفوذ گسترده‌ای در زندگی روزمره ما پیدا کرده و کنش‌های ارتباطی و عادات‌های متن‌خوانی و متن‌سازی ما را بازتعریف کرده‌اند. چرخش از ارتباطات چهره‌به‌چهره به «ارتباطات رسانه‌ای شده» و گرایش به «ترارسانه‌ها» و «ابرمتنها» به جای متون آنالوگ، از جمله عادات‌های زبانی و فرهنگی نوظهوری هستند که تحت تأثیر این تکنولوژی‌ها به وجود آمده‌اند. در پرتو این چرخش فناورانه، ادبیات نیز جلوه‌ها و نقش‌های ارتباطی جدیدی به خود گرفته و از حیث هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی بازتعریف شده است. شاید بتوان این چرخش فناورانه را با دوران تاریخ ساز که در آن، تحولات بزرگ فرهنگی و تاریخی به وقوع پیوست قابل قیاس دانست؛ مثلاً دوره‌ای که کاغذ جای طومار را گرفت، یا چاپ سربی اختراع شد. اکنون شاهد ظهور ژانر جدید ادبی موسوم به «ادبیات دیجیتال» هستیم؛ ژانری که در آن ادبیات با فناوری‌های اطلاعات وارد تعامل شده و افق‌های جدیدی از خالقیت ادبی را رقم زده است. پیوند ادبیات با فناوری در حیطه ادبیات تطبیقی مکتب آمریکایی قرار می‌گیرد. واکاوی نحوه تعامل نظام ادبیات با سایر

---

۱. دانشیار زبان و ادبیات عرب، پژوهشکده زبان و ادبیات، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

نظام‌های نشانه‌ای مثل: سینما، تئاتر، هنرهای زیبا؛ یکی از تغییرات پارادایمی در نظریه و عمل ادبیات تطبیقی است. این تغییر پارادایم که منجر به ظهور شاخه آمریکایی ادبیات تطبیقی شده، قلمرو ادبیات تطبیقی را گسترش داده و آن را از تحلیل‌های پوزیتیویستی معطوف به تأثیر و تأثرات بوطیقای بی‌پلی سیستم ادبی ملل مختلف، به سمت پویش‌شناسی ادبی در پرتو تعامل نظام ادبیات با نظام‌های بازنمایی از قبیل سینما، تئاتر و هنرهای زیبا و یا تعامل ادبیات با تکنولوژی سوق داده است. طبق این پارادایم جدید، ملاحظات سنتی زیبایی‌شناسی ادبی و یا نقش‌گفتمانی ادبیات در بستر تکنولوژی‌های مدرن، بازتعریف شده و قلمروهای پژوهشی جدیدی شکل گرفته است که پژوهش در زمینه «ادبیات دیجیتال» یکی از آنهاست. ادبیات دیجیتال طبق تعریف سازمان بین‌المللی ادبیات الکترونیکی (ELO) به ادبیاتی گفته می‌شود که با اتکا به تکنولوژی‌های دیجیتال، تولید و یا بازتولید شده باشد. به عبارت دیگر، ادبیات دیجیتال آن ادبیاتی است که در تولید، توزیع و دریافت خود، به قابلیت‌های تکنولوژیکی متکی باشد، به طوری که نتوان آن را روی کاغذ چاپ کرد. امروزه برای اشاره به این نوع ادبیات، از اصطلاحاتی چون ادبیات الکترونیکی، ادبیات افتراضی، ادبیات مجازی، ادبیات سایبری، ادبیات فناوری و سایر موارد استفاده می‌شود. بنابراین، ادبیات دیجیتال یک ژانر ادبی نوظهور است که تکنولوژی و زیبایی‌شناسی ادبی را با تکنیک‌هایی چون مالتی‌مدیاها، پرمودیا و ابرمتن در هم می‌آمیزد و براینده آن، بازتولید ادبیات در پرتو زیبایی‌شناسی دیجیتال است. هدف این پژوهش، رویکرد به مفهوم ادبیات دیجیتال برای شناسایی اهمیت، دلایل پیدایش، ویژگی‌های آن و بازتاب‌های عصر نقدینگی بر عناصر آن بر اساس رویکرد نقدینگی «زیگمونت باومن» است. برای بررسی و دستیابی به اهداف آن، بر رویکرد توصیفی تکیه کردیم. نتایج پژوهش بیانگر آن است که ادبیات سیال، نوعی از ادبیات مصرفی که از ترکیب ادبیات و فناوری ارتباطات مدرن ناشی می‌شود، فرهنگ جامدی را که ادبیات کاغذی بر آن استوار بود ذوب می‌کند و فرهنگ مصرفی انبوه را جایگزین می‌کند که هدف اصلی آن افزایش انباشت

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۸۷

سرمایه و دارای مجموعه‌ای از ویژگی‌ها از جمله نقدینگی موقت، تغییر مستمر و عدم وجود حریم خصوصی است.

کلیدواژه‌ها: ادبیات دیجیتال، ادبیات سیال

نوآوری در روش‌های تحقیق کیفی در حوزه مدیریت منابع انسانی

مژگان روشن نژاد^۱

چکیده

در حال حاضر از روش‌های تحقیق کیفی در حوزه علوم اجتماعی، بویژه حوزه‌های مرتبط با کار مانند روابط صنعتی و جامعه‌شناسی صنعت و مدیریت منابع انسانی استفاده می‌شود. با این حال، به نظر می‌رسد مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و مصاحبه‌های عمیق ابزارهای غالب برای گردآوری داده در این نوع مطالعات هستند. این ابزارها، حجم زیادی از داده کیفی را بر تحقیق تحمیل می‌کنند که تحلیل همگی ممکن است طاقت‌فرسا باشد. پیشرفت‌های تکنولوژیک مهمی که از دهه ۱۹۷۰ تاکنون رخ داده است (از قبیل رایانه‌ها، نوت بوک‌ها، گوشی‌های هوشمند که براحتی برای ضبط ویدیویی و عکاسی در دسترس هستند؛ نرم‌افزارهایی که امکان تبدیل صوت را به کلام دارند، و یا تحلیل کیفی را راحت‌تر کرده‌اند) باعث شده که تکنیک‌های کیفی در دهه‌های اخیر شکوفا شده و بینش‌های جدیدی در مورد داده‌ها فراهم شود. همچنین به محققان این امکان را داده که پاره‌ای تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌های کیفی را آزمون کنند که پیش از این تاریخ، غیرممکن یا بسیار پرهزینه بودند. این مقاله به نوآوری‌های اخیر در رویکرد پژوهش کیفی در حوزه مدیریت منابع انسانی می‌پردازد و

---

۱. استادیار گروه پژوهشی مدیریت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
mroshannejad@yahoo.com

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۸۹

مواردی از نوآوری در منابع داده، روش‌های گردآوری داده‌های کیفی و نوآوری در تحلیل داده‌ها در این حوزه را مورد اشاره قرار می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: نوآوری منابع داده، مدیریت منابع انسانی، روش تحقیق کیفی، تحلیل داده

روش‌های تحلیل کلان‌داده‌ها در حوزه مدیریت منابع انسانی: مدلسازی پیش‌بین‌ترک خدمت کارکنان

الهام ابراهیمی^۱

چکیده

فرآیندهای منابع انسانی و نقش‌های متخصصان منابع انسانی - که اکنون به‌مثابه شرکای استراتژیک سازمان تلقی می‌شوند - طی زمان تغییرات قابل توجهی داشته است. به همین تناسب، در حوزه آکادمیک نیز برخی رویکردها و روش‌های نوین پژوهش در قلمرو مدیریت منابع انسانی مطرح شده و خصوصاً با توسعه ابزارهای نوین گردآوری و تحلیل کلان‌داده‌ها بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. یکی از این رویکردهای نوپدید تحلیل کلان‌داده‌ها، تحلیلگری منابع انسانی است. این رویکرد و روش‌های ذیل آن چند مشخصه اصلی دارند: نخست، جایگزینی تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر شهود و تجربه با تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر شواهد و داده‌محور، دوم، استفاده از علم آمار، فن‌آوری‌های روزآمد، روش پژوهش و مفاهیم مالی برای تحلیل داده‌های منابع انسانی و داده‌های کسب و کار، و سوم، سخن گفتن به زبان کسب و کار که در نتیجه پیوند میان کارکردهای منابع انسانی با نتایج کسب و کار حاصل می‌شود. هدف این مقاله، نخست، معرفی رویکرد کلی و برخی روش‌های ذیل تحلیلگری منابع انسانی است. سپس به عنوان مثالی عددی از به‌کارگیری یادگیری

---

۱. دانشیار مدیریت منابع انسانی، گروه مدیریت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۹۱

ماشین برای مدلسازی پیش‌بین با استفاده از کلان‌داده‌های منابع انسانی، مطالعه‌ای موردی مطرح و نتایج آن ارائه شده است. نتایج حاصل از به‌کارگیری روش‌های تحلیلگری منابع انسانی که در پیوند با نتایج کسب و کار معنادار می‌شوند، اتخاذ تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر شواهد را در سطوح استراتژیک سازمان تسهیل می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: تحلیلگری، کلان‌داده‌ها، منابع انسانی، مدلسازی پیش‌بین، یادگیری ماشین.

کاربرد هوش مصنوعی در مطالعات و اقدامات حقوقی و چالش‌های پیش روی

محسن علیجانی^۱، بهرادصغیری^۲

چکیده

امروزه تکنولوژی به منتهای قابل تصور بشریت رسیده و هر روز شاهد تحولی نو در حوزه‌های گوناگون این عرصه هستیم، هوش مصنوعی زبده و چکیده این تحولات است یکی از کارویژه‌هایی که می‌توان به هوش مصنوعی سپرد تحقیق است، چرا که با تسلطی که بر داده‌های موجود دارد در چند ثانیه می‌تواند پردازش نموده و کاری که محقق باید ساعت‌ها و بلکه روزها وقت بگذارد را سریعاً انجام دهد، فاعدتا در حوزه علوم اجتماعی از جمله رشته حقوق که برخلاف علوم طبیعی نیاز به آزمایشگاه ندارند، صرف گردآوری داده‌ها قسمت عمده‌ای از کار محقق است، در این تحقیق سوال مبنایی این بوده که با توجه به تفاوت‌های ذاتی تحقیقات حقوقی با سایر رشته‌های علوم اجتماعی، خصوصاً در حوزه دادگستری و پژوهش استفاده از هوش مصنوعی چه چالش‌هایی در پی دارد، از جمله چالش‌های این حوزه لزوم چانه زنی در قراردادهای، رعایت حقوق جانبی و

---

۱. نویسنده مسئول؛ عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شهید چمران اهواز

mohsen.alijani64@gmail.com

۲. دکترای حقوق تجارت و سرمایه‌گذاری بین‌المللی دانشگاه شهید بهشتی تهران

saghiribehrad@gmail.com

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۹۳

حقوق ثالث در تنظیم اسناد و قراردادها، رعایت انصاف و تفسیر قانون در قضاوت و ارائه تحلیل در تحقیق است، که پیشنهاد می‌شود تا زمانی که زیرساخت‌های لازم برای دادگستری از این طریق مهیا نشده، به حداقل استفاده از هوش مصنوعی در این حوزه اکتفا شود و در سایر زمینه‌ها روش راهبری عوامل انسانی و حالت نیمه خودکار جهت استفاده بهینه از تکنولوژی اتخاذ گردد.

کلیدواژه‌ها: هوش مصنوعی، تحقیقات حقوقی، دادگستری نوین، خودکار سازی اسناد

تحولات روش‌شناسانه علوم ارتباطات از روش‌های با مقیاس خرد به روش‌های با مقیاس کلان: نقش فناوری‌های مدرن اطلاعاتی در تغییر شکل گردآوری اطلاعات و حجم داده‌ها

سید رضا نقیب‌السادات^۱

چکیده

قابلیت‌های اخیر فراهم شده در عرصه فناوریهای مدرن ارتباطی و اطلاعاتی به لحاظ حجم اطلاعات و شتاب گردش اطلاعات، جدای از اینکه ظرفیتهای بالای اطلاعاتی را فراهم می‌نماید- والته اضافه بار اطلاعاتی را نیز در شبکه تولید و توزیع اطلاعات فراهم می‌آورد- برای پژوهش در محتوی و مضامین موجود در این اطلاعات دیگر روشهای گذشته چندان پاسخگوی این مقیاس نیست. ابداعات اخیر در روشهای تحقیق روشهایی را برای پژوهش ارائه نموده است که قابلیت‌های ارزیابی حجم بالای اطلاعات را دارد و مقیاس از عوامل فردی و خرد به کلان تغییر یافته است. کلان روشها در بردارنده مجموعه ای از رویکردها، روشها و تکنیکهای آنها است که زمینه ساز پژوهش در اطلاعات پر حجم امروز تولید شده از رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی جدید است. این پیشرفت‌های جدید و هیجان‌انگیز مزایای قابل توجهی از نظر سرعت، دسترسی و کاهش هزینه‌های اقتصادی ارائه می‌دهند. در این این روش‌شناسی نوین

---

۱. دانشیار جامعه‌شناسی دانشکده علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۹۵

هر دو پارادایم کمی و کیفی برای پژوهش وجود دارد. برخی از روش‌های قابل طرح در این عرصه عبارتند از: تحقیقات برخط، پیمایش‌های اینترنتی، تحلیل موضوعی شبکه، وب کاوی و... در این مقاله در صددیم تا پیشرفت روش‌های تحقیق با فناوری‌های جدید، کاربردها و سودمندی فناوری‌های جدید در اجرای تحقیقات و همچنین مشکلات این روش‌ها را در چارچوبی دانشگاهی بررسی کنیم.

واژگان کلیدی: فناوری‌های مدرن، خرد روش و کلان روش، تحولات روش شناسانه علوم ارتباطات

ضرورت استفاده از نرم افزارهای کیفی در تحقیقات کیفی

حسن سیلان اردستانی^۱

چکیده

بررسی تحقیقات کیفی در فصلنامه‌های علمی پژوهشی ایران نشان از آن دارد که تحلیل غالب دستی یا با اکسل است و موردی از نرم افزارهای کیفی مانند مکس کی دی ای و اطلس تی آی استفاده شده است در صورتی که امکانات نرم افزارهای کیفی به نحوی است که دیگر کارهای عمیق و علمی کیفی بدون آن امکان پذیر نیست. رایج ترین نوع تحقیقات کیفی روش گزندتئوری است که در این نوع تحقیق نیاز به واکاوی چندگانه محتوا در طول تحقیق است که با روش‌های دسته‌بندی ساده قابل قبول نیست بلکه در گزندتئوری هدف دست یابی و کشف لایه‌های زیرین تفکر، باور و رفتار پاسخگویان است که این امر تنها با استفاده از نرم افزارهای کیفی امکان پذیر است و تنها نرم افزارهای کیفی دارای خروجی است که می‌توان از آن به مفاهیم جدید دست یافت. در این مقاله سعی شده است ضرورت‌های استفاده از نرم افزارهای کیفی در قالب ۱۱ مثال با تصویر از جمله؛ کاهش زمان پژوهش، ترسیم نگاره‌ها، کدگذاری مجدد، تصحیح کدگذاری، داشتن فراوانی در حین تحلیل، متمایزسازی مقولات، داشتن متن مصاحبه درنگاره‌ها، داشتن ممویا یادداشت درنگاره‌ها، استفاده از طراحی دلخواه، مستند بودن تمامی یافته‌ها در نگاره‌ها و نمودار ابر کلمات؛ آورده شده است.

---

۱. عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اراک، دکتری تخصصی علوم ارتباطات اجتماعی

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۹۷

کلیدواژه‌ها: گرندد تئوری، نرم‌افزار کیفی، پژوهش کیفی، اطلس تی‌آی، مکس کیو دی‌ای.

جایگاه کلان‌داده‌ها در روش پژوهش علوم اجتماعی با معرفی نرم‌افزارهای کاربردی

بهنام لطفی خاچکی^۱

چکیده

افزایش نفوذ اینترنت در بین اقشار مختلف، در کنار گسترش شبکه‌های اجتماعی، انواع پلتفرم‌های مالی، پیام‌رسان‌ها، اپلیکیشن‌های خدماتی و ... به تدریج باعث فزونی یافتن مقدار داده‌های تولید شده توسط مردم شده است. حجم فراتر از حد تصور این داده‌ها که در بسترهای گوناگون و با اهداف متفاوت تولید شده‌اند، به تدریج آنها را تبدیل به منبعی غنی برای تحقیقات اجتماعی کرده است. علی‌رغم مباحث زیادی که حول کلان‌داده‌ها و کاربرد هوش مصنوعی در شناسایی و استخراج ایده‌های پژوهشی از دل آنها در حداقل برخی محافل علمی علوم اجتماعی ایران در جریان است، استفاده کاربردی و عملیاتی از این داده‌ها در عمل با دشواری‌های روبرو است. این مقاله سعی دارد ضمن تشریح مسائل پیش‌روی تحلیل داده‌های بزرگ در فضای تحقیقات علوم اجتماعی ایران امروز، به معرفی چند نرم‌افزار و ابزار کاربردی در این حوزه بپردازد. از جمله موارد قابل ذکر می‌توان به نرم‌افزار Gephi (نرم‌افزاری متن‌باز و مبتنی بر شبکه برای تجسم و تحلیل داده‌های پیچیده شبکه‌ای) و نرم‌افزار PAJEK (نرم‌افزاری شبکه‌محور و دارای ابزارهایی چون الگوریتم مرتب‌سازی، کاوش و

---

۱. دکتری جامعه‌شناسی، عضو هیأت علمی گروه آموزش علوم اجتماعی دانشگاه فرهنگیان

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۹۹

خوشه‌بندی)، نرم‌افزار R STUDIO، ابزار NGRAM، ابزار LOOKER STUDIO و فناوری HADOOP اشاره کرد که هر یک کاربردهای خاص خود را دارد. در این مقاله سعی شده است با معرفی دقیق‌تر موارد قابل کاربرد در تحلیل کلان‌داده‌ها، مسیری برای خلق ایده‌های پژوهشی ترسیم گردد.

کلیدواژه‌ها: کلان‌داده، روش پژوهش، نرم‌افزار کاربردی، گفی، مرکز داده

ارزیابی کاربست هوش مصنوعی در روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی: مزیت‌ها و چالش‌ها

امیر خادم علیزاده^۱

چکیده

بکارگیری عالمانه روش‌ها، ابزار و تکنیک‌های نوپدید در روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی، یک ضرورت و الزام پیشرفت علمی- پژوهشی در مرزهای روبه گسترش دانش می‌باشد. پارادایم‌های جدید، همگام با تحول در جهت گیری‌های پیشبرنده روش محور، نوید بخش ظهور مفاهیم، رویکردها و کاربردهای متنوع در عرصه علوم و دانش‌های بشری است. زمانی که آلن تورینگ^۲ (۱۹۵۴- ۱۹۱۲) به چگونگی ساخت ماشین‌هوشمند پرداخت و مقاله‌اش را در سال ۱۹۵۰ منتشر کرد شاید به شروع انقلاب چهارم صنعتی نمی‌اندیشید. در انقلاب چهارم صنعتی که از نیمه دوم قرن بیستم شروع شده است، هوش مصنوعی^۳ از جمله پیشران‌های تاثیرگذار حیات علمی (آموزشی- پژوهشی)، اقتصادی، اجتماعی و ... بشر می‌باشد که دستیار هوش انسانی تلقی می‌شود. هدف از این پژوهش، ارزیابی کاربست هوش مصنوعی در روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی، با تاکید بر مزیت‌ها و چالش‌های این ابزار هوشمند در عرصه پژوهش علمی می‌باشد. بنابراین

---

۱. دانشیار دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی aalizadeh@atu.ac.ir

2. Alan Mathison Turing

3. Artificial Intelligence

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۱۰۱

پیکره کلی مقاله بر محور تبیین، تحلیل و ارزیابی مزیت‌ها و کاستی‌های استفاده از هوش مصنوعی در عرصه پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی خواهد بود. روش این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است که به ارزیابی جنبه‌های مثبت و منفی کاربست این ابزار هوشمند می‌پردازد. رویکرد این پژوهش اصیل و نوآورانه، تحلیل علمی، فارغ از پیشداوری و سوگیری‌های ناواقع بینانه آثار مثبت و منفی بهره‌مندی از این ابزار جدیدی است که می‌تواند مکمل هوش انسانی باشد. لذا پرسش اصلی این مقاله این است که: مزیت‌ها و چالش‌های مهم استفاده از هوش مصنوعی در روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی، کدامند؟ و نقش آنها در فرآیند این روش‌ها چگونه ارزیابی می‌شود؟ واکاوی، شناسایی و معرفی این مزیت‌ها و چالش‌ها از آن رو اهمیت و ضرورت دارد که می‌تواند مسیر علمی پژوهش در عرصه علوم اجتماعی را از تورش‌های علمی، اخلاقی و اجتماعی مصونیت بخشد و گام‌های پژوهشی پژوهشگران این عرصه را در پرتو مزیت‌های تاثیر گذار هوش مصنوعی، استوار و اثربخش نماید. چارچوب کلی مباحث و بخش‌های احتمالی این مقاله عبارتند از: مفهوم‌شناسی هوش مصنوعی، ظرفیت و توانایی پژوهشی هوش مصنوعی در عرصه علوم انسانی و اجتماعی، مزیت‌های استفاده از هوش مصنوعی در روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی، و چالش‌های استفاده هوش مصنوعی در روش‌های پژوهش علوم انسانی و اجتماعی.

کلیدواژه‌ها: روش‌های پژوهش، علوم انسانی و اجتماعی، مزیت‌ها، چالش‌ها، هوش مصنوعی

مدل‌های زبانی بزرگ، پردازش زبان طبیعی و تحول در اکتشافات علمی: تغییر پارادایم از نظریه بنیاد به داده بنیاد

محمد حسینی مقدم^۱

چکیده

مدل‌های زبانی بزرگ^۲ و پردازش زبان طبیعی^۳ هر دو از زیرشاخه‌های یادگیری عمیق^۴ در حوزه هوش مصنوعی^۵ است. دو حوزه یاد شده در بستر بکارگیری هوش مصنوعی مولد^۶ زمینه‌ساز گذار از پارادایم مبتنی بر پیشرفت علمی نظریه بنیاد^۷ به پیشرفت‌های علمی داده بنیاد^۸ شده است. تغییر پارادایم در پژوهش‌های علمی بواسطه انقلاب در تولید داده‌ها، پیشرفت در سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای مرتبط با هوش مصنوعی تسریع و تسهیل شده است. این تحول نه تنها روش‌ها و ابزارهای مورد استفاده در پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی را متحول می‌سازد بلکه پیامدهای عمیقی برای این علوم نیز در پی دارد. اکتشافات علمی به طور سنتی یک فرآیند نظریه بنیاد بوده است. دانشمندان و پژوهشگران پس از مشاهده واقعیات جهان پرسش‌هایی را مطرح و سپس از فرضیه‌ها برای پاسخ اولیه به پرسش مطرح شده استفاده می‌کنند. در ادامه دانشمندان در

---

۱. عضو گروه مطالعات آینده‌نگر، مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی moghadam@iscs.ac.ir

2. Large Language Models (LLMs)
4. Deep Learning
6. Generative Artificial Intelligence
8. Data-Driven

3. Natural Language Processing (NLP)
5. Artificial Intelligence
7. Theory-Driven

تلاش هستند که فرضیه مطرح شده را آزمایش کنند. پس از آزمایش داده‌هایی مبنی بر تأیید یا ابطال فرضیه به دست آمده جمع‌آوری و نتیجه‌گیری می‌شوند. در ادامه دانشمندان این نتیجه‌گیری‌ها را با سایر دانشمندان به اشتراک می‌گذارند. در صورت تأیید و تداوم روایی و پایایی این نتیجه‌گیری‌ها نظریه‌ها بوجود می‌آیند. دانشمندان به کمک این نظریه‌ها تلاش می‌کنند سایر واقعیت‌های مشابه را توضیح دهند. مادامی که نظریه توان تبیین واقعیت‌ها را به دست دهد معتبر است و زمانی که این تطابق‌پذیری را از دست بدهد اعتبارش نیز از میان می‌رود. هوش مصنوعی با تکیه بر مدل‌های زبان بزرگ و فنون پیشرفته پردازش زبان طبیعی بدلیل دیگری برای اکتشافات علمی نظریه بنیاد عرضه کرده است؛ به شکلی که با استفاده از کلان‌داده‌ها روش‌های پژوهش را متحول ساخته و بینش‌های پیشگامانه را در طیف گسترده‌ای از رشته‌های علمی توسعه داده‌اند. LLMها همچون چت‌جی.پی.تی^۱، توان بالایی در تولید متن‌های مشابه متن‌هایی انسانی را به دست آورده‌اند. این ابزار اساساً شیوه تولید، بررسی و تفسیر داده‌های علمی را تغییر داده است. LLMها با درک و تولید متونی شبیه انسان، در حوزه‌هایی همچون بازیابی اطلاعات، خلاصه‌سازی متن و ترجمه متون به ابزار قدرتمندی تبدیل شده‌اند. آنها با پردازش حجم گسترده‌ای از داده‌های مبتنی بر متن، بررسی و پالایش سریع و بی‌سابقه متون علمی مرتبط با موضوعات پژوهش امکان‌های مناسبی برای شناسایی الگوها و ارتباطات میان داده‌ها به منظور دستیابی به کشف‌های نوین علمی به دست می‌دهند.

استفاده از LLM و NLP اکتشاف مبتنی بر بررسی آثار علمی^۲ را متحول کرده‌است به شکلی که با پردازش و تجزیه و تحلیل مجموعه عظیمی از متون علمی، LLMها می‌توانند فرضیه‌های جدیدی را استخراج، مسیرهای پژوهشی ممکن را پیشنهاد و روند اکتشافات چکیده علمی آینده را نیز پیش‌بینی کنند. این ابزارها فرایند تولید محتوای

---

1. ChatGPT

2. Literature-based discovery (LBD)

علمی و انجام پژوهش‌های مبتنی بر جمع‌آوری اطلاعات از پیش موجود و روند نوشتن را تسریع و تسهیل کرده‌اند. توانایی LLM و NLP در پردازش و تجزیه و تحلیل حجم وسیعی از داده‌ها محققان را قادر می‌سازد به بینش‌هایی دست یابند که قبلاً غیرقابل دسترس بودند. علاوه بر این ادغام LLMs و NLP در اکتشافات علمی نشان‌دهنده تغییر عمیق در روش‌های پژوهش است که نویددهنده سرعت پیشرفت علمی، تقویت همکاری‌های بین‌رشته‌ای و تسریع کشف بینش‌های جدید است. LLMها می‌توانند در حوزه‌های علمی برخوردار از داده اما تهی از نظریه به شیوه‌ای مؤثر تولید دانش و آزمون فرضیه‌ها را انجام دهند. در بسیاری از موضوعات علوم اجتماعی پژوهشگران با حجم زیادی از داده‌های پیچیده، چند بعدی و دارای روابط غیرخطی مواجه هستند. احصای نتایج و بینش‌های معنادار از این داده‌ها بواسطه بکارگیری نظریه‌ها و روش‌های مرسوم علوم اجتماعی میسر نیست و نخواهد بود. استفاده از تکنیک‌های LLM و NLP در چنین موقعیت‌هایی مؤثر و نتیجه‌بخش است. با این حال بکارگیری ابزارهای یاد شده چالش‌ها و مخاطراتی نیز در پی دارند. دشواری درک فرآیند تصمیم‌گیری و نتیجه‌گیری در جعبه سیاه ابزارهای گفته شده، سؤالاتی را در خصوص شفافیت، تفسیرپذیری و قابل اعتماد بودن آنها مطرح می‌کند. علاوه بر این، مسائل مربوط به سوگیری داده‌ها و انصاف، قابلیت اطمینان فرضیه‌های تولید شده توسط ماشین و پیامدهای اخلاقی تحقیقات مبتنی بر هوش مصنوعی چالش‌هایی برآوردپذیر در اثر گسترش بکارگیری ابزارهای یاد شده است. این مقاله به دنبال توصیف تغییر پارادایم مطرح شده از نظریه‌مداری به داده‌مداری است. این تغییر پارادایم صرفاً یک تحول فناورانه نیست، بلکه یک تغییر اساسی در رویکرد عامل انسانی در فرآیند شناخت و کاوش در جهان است. با استفاده از قدرت LLM و NLP، افق پیشروی تحقیقات علمی در علوم اجتماعی و انسانی را می‌توان به شکل باورپذیری گسترش داد و راه‌های جدیدی را برای پیشرفت علم ایجاد کرد.

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۱۰۵

کلیدواژه‌ها: هوش مصنوعی، مدل‌های زبانی بزرگ، پردازش زبان طبیعی، اکتشافات علمی، نظریه بنیادی، داده بنیادی

کاربردهای واقعیت مجازی و واقعیت افزوده (VR و AR) در ارتقای کیفیت یادگیری دانشجویان

مهدی محمودی^۱، مهدی کریمی^۲

چکیده

این مقاله کاربردهای واقعیت مجازی و واقعیت افزوده در ارتقای کیفیت یادگیری دانشجویان ارائه و مورد بحث قرار می‌دهد. در این پژوهش، با پرداختن به چالش‌های موجود در تطبیق چنین فناوری‌هایی برای تمرکز بر بهبود نتایج یادگیری دانشجویان، گنجانیدن حالات تجربی را به عنوان وسیله‌ای برای بهبود کسب دانش دانشجویان مورد بحث قرار می‌دهد. آزمودنی‌ها از یکی از دانشگاه‌های کلیدی شهر ما انتخاب شدند و پرسشنامه به روش نمونه‌گیری تصادفی بین دانشجویان انجام شد. بررسی کیفیت فعالیت‌های آموزشی در دانشکده‌ها و دانشگاه‌ها، بررسی روش‌های تحصیلی مورد علاقه دانشجویان، بررسی چیدمان برنامه درسی بستر آموزش مجازی و مقایسه کیفیت و توانایی انجام شد. نتایج تجربی نشان می‌دهد که یادگیری دروس سنتی هنوز روش اصلی آموزش کیفیت‌محور در کالج‌ها و دانشگاه‌ها است، اما از سخنرانی‌ها، تبلیغات و تمرین اجتماعی نیز برای آموزش دانشجویان استفاده می‌شود، اما نسبت آن چندان بالا نیست. همه دانشجویان سه درجه به روش سنتی آموزش دانشگاه تمایل

---

۱. نویسنده مسئول؛ دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور، تهران Mahmodi86@gmail.com
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، پیام نور اراک

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۱۰۷

دارند که بیش از پنجاه درصد را نشان می‌دهد. علاوه بر این، کیفیت و توانایی دانشجویان پس از یادگیری بستر یادگیری مجازی به طور قابل توجهی بهبودیافت.

کلیدواژه‌ها: فناوری واقعیت مجازی، بستر آموزشی، یادگیری دانشجویان، فناوری‌های نوین؛ واقعیت افزوده؛ واقعیت مجازی

فرصت‌ها و چالش‌های هوش مصنوعی در انجام پژوهش‌های حوزه رسانه

طاهره خیرخواه^۱

چکیده

اگرچه از سال ۱۹۷۰ بحث هوش مصنوعی و یادگیری ماشین مطرح بوده است، به طور خاص در سال‌های اخیر، با توجه به سرعت تغییرات و پیشرفت‌های فناوری‌های نوین، بیش از پیش مورد پژوهشگران قرار گرفته است و ضمن مواجهه با هوش مصنوعی و کاربردهای آن با آزمون و خطا، از مرحله انکار تا پذیرش در مورد آن به فراخور نیازمندیهایشان سخن می‌گویند. هوش مصنوعی تا آنجاییکه در پزشکی، فناوری اطلاعات، صنعت و... کاربرد دارد، کمتر از چالش‌های آن یاد می‌شود و بیش از همه روی خدمات و کاربردهای آن مانور داده می‌شود و برای مثال نوید درمان بیماری‌ها و... از آن داده می‌شود و تنها گاهی بحث آسیب‌های آن نیز می‌تواند دارای اهمیت بسیار باشد، اما وقتی به کاربرد^۲ و کارکرد^۳ هوش مصنوعی در حوزه علوم انسانی می‌رسیم، نگرانی از چالش‌ها بیش از همه به چشم می‌خورد، چنانکه اخیراً دولت‌ها به بحث هوش مصنوعی ورود کرده‌اند و در مورد موضوعاتی چون مباحث حقوقی نظیر مالکیت فکری و حفظ حریم خصوصی تا موضوع حفاظت از کودکان،

---

۱. کارشناسی ارشد ارتباطات دانشگاه تهران T.khairkhash@gmail.com

2. Application

3. Function

نابرابری‌های جنسیتی و نژادی، انتشار اخبار جعلی و... کارگروه و کمیته تشکیل می‌دهند. بحث حاضر اما به فرصت‌ها و چالش‌های هوش مصنوعی در خدمت تحقیقات علوم انسانی، به ویژه حوزه رسانه می‌پردازد. به نظر می‌رسد هوش مصنوعی بتواند در طیف وسیعی از موضوعات متنوع نظیر انواع روش و ابزار در مطالعات و پژوهش‌های رسانه به کار بیاید؛ در این مقاله سعی می‌شود به برخی از آنها و نیز چالش‌های کاربرد هوش مصنوعی در انتخاب روش و ابزار تحقیق اشاره شود، برای مثال هوش مصنوعی می‌تواند به عنوان یک ابزار قدرتمند در جمع‌آوری، تحلیل داده‌ها، پیش‌بینی رفتارها و رضایت مخاطبان مورد استفاده قرار گیرد. مقاله حاضر به کاربرد هوش مصنوعی در تسهیل انجام تحقیقات حوزه رسانه نظیر مخاطب پژوهی^۱، تحلیل محتوا^۲، اثرسنجی^۳ و... می‌پردازد و نیز نگاهی دارد به محدودیت‌های کاربرد آن، در ابزار جمع‌آوری اطلاعات نظیر نقض حریم خصوصی در فرایندهای جمع‌آوری اطلاعات یا تحلیل داده‌ها و تفسیر نتایج. برای مثال در روش تحلیل محتوا، هوش مصنوعی می‌تواند در جمع‌آوری و تحلیل داده‌های رسانه‌ای مورد استفاده قرار گیرد؛ با استفاده از الگوریتم‌ها و مدل‌های یادگیری عمیق، می‌توان اطلاعاتی مانند مضامین مطالب، موضوعات پرتکرار، نظرات مردم و ارتباطات بین اجزای مختلف را استخراج کرد. با افزایش حجم و تنوع داده‌ها در حوزه رسانه‌ها، استفاده از هوش مصنوعی و الگوریتم‌های مرتبط می‌تواند در تجزیه و تحلیل داده‌های بزرگ کمک کند و برای تحلیل و پیش‌بینی روندهای رسانه‌ای استفاده شود و یا می‌توان محتواها را به صورت خودکار به طبقات و موضوعات مختلف تقسیم بندی کرد. این کاربرد می‌تواند در مدیریت و جستجوی محتواها و همچنین بهبود نظام نمایه‌سازی و تحلیل مقالات، گزارش‌ها، نظرات و اطلاعات دیگر استفاده شود. در مطالعات مخاطب پژوهی،

-
1. Audience Measurement
  2. Content analysis
  3. Impact Assessment

افکارسنجی^۱ و مطالعات تاثیرات رسانه‌ها (اثرسنجی)، هوش مصنوعی الگوها و روندهای رسانه‌ای را تشخیص داده و تصویر دقیقی از رفتار مخاطبان و تأثیر رسانه‌ها بر آنها بدست دهد؛ با تحلیل داده‌های رسانه‌ای و استفاده از الگوریتم‌های پیش‌بینی، به پیش‌بینی رفتار مخاطبان، ترجیحات کاربران و ارتباطات بین آن‌ها بپردازد. بر اساس الگوها و روندهایی که در داده‌های رسانه‌ای مشاهده می‌شوند، می‌توان پیش‌بینی کرد که مخاطبان در آینده چه نوع پاسخ‌ها و عکس‌العمل‌هایی نسبت به محتوا و رسانه‌ها خواهند داشت. این اطلاعات می‌تواند در برنامه‌ریزی استراتژی‌های رسانه‌ای و تبلیغاتی، تحقیقات مربوط به رفتار کاربران در رسانه‌ها و تأثیر آن در جامعه مؤثر باشد. اما در کنار کاربردها و کارکردها، به طور کلی حوزه مطالعات علوم انسانی و اجتماعی و بخصوص پژوهش‌های رسانه، در مواجهه با هوش مصنوعی با چالش‌های خاصی مواجه هستند؛ برای مثال علوم انسانی به مفاهیم پیچیده و انتزاعی مرتبط است که برای درک آنها به فهم عمیق و تفسیر انسانی نیاز داریم. هوش مصنوعی معمولاً بر مبنای الگوریتم‌های ریاضی و آماری عمل می‌کند و ممکن است به دشواری در درک و تفسیر مفاهیم انسانی در تحلیل محتوای رسانه‌ها برخورد کند چرا که مدل‌های هوش مصنوعی معمولاً به صورت خودکار عمل می‌کنند و تصمیماتی را بر اساس الگوریتم‌های خود اتخاذ می‌کنند. اما تفسیر و توجیه عقلانی این تصمیمات به عهده انسان است. این می‌تواند به مشکلات در تفسیر و توجیه نتایج تحقیقات منجر شود. علاوه بر این در تحقیقات علوم انسانی، دقت و قابل اعتماد بودن (روایی و پایایی) نتایج بسیار مهم است. ممکن است مدل‌ها و الگوریتم‌های هوش مصنوعی در برخی موارد قابلیت تفسیر و توجیه دقیقی نداشته باشند و به نتایج آنها نتوان به طور کامل اعتماد کرد و یا تعمیم داد. این می‌تواند به عدم قابل قبول بودن نتایج تحقیقات منجر شود. علاوه بر این استفاده از هوش مصنوعی در تحقیقات رسانه‌ها ممکن است

نیازمند دسترسی به داده‌های شخصی و حساس باشد. اما در صورت عدم حفظ حریم خصوصی و نادرست بودن مدیریت داده‌ها، این مسئله می‌تواند خطراتی امنیتی و حقوقی را به همراه داشته باشد. بنابراین، لازم است که محدودیت‌ها و استانداردهای مناسب برای حفظ حریم خصوصی داده‌ها و اطلاعات شخصی در تحقیقات با هوش مصنوعی در نظر گرفته شود. به طور کلی استفاده از هوش مصنوعی در تحقیقات مرتبط با رسانه‌ها باید با قوانین و مقررات مربوطه همخوانی داشته باشد. به عنوان مثال، قوانین حفظ حریم خصوصی، حقوق مالکیت فکری و قوانین مرتبط با انتشار محتوا باید رعایت شوند. عدم رعایت این قوانین می‌تواند منجر به مشکلات قانونی و حقوقی برای تحقیقات و استفاده از هوش مصنوعی در رسانه‌ها شود. در این مقاله سعی شده است؛ فرصت‌ها و چالش‌های هوش مصنوعی در انواع مختلف روش و ابزار تحقیقات حوزه رسانه را بررسی شود و راهبردهایی جهت کاهش آسیب‌ها به کمک تجربیات جهانی در مواجهه با این پدیده، ارائه دهد.

کلیدواژه‌ها: هوش مصنوعی، روش تحقیق، رسانه، اثرسنجی، تحلیل محتوا، مخاطب پژوهی، افکار سنجی

چکیده‌های مقالات در محورهای
«رویکردهای میان‌رشته‌ای روش پژوهش و نقش
آنها در سیاست‌گذاری»

پژوهش میان‌رشته‌ای و فرا رشته‌ای در حوزه علوم انسانی به مثابه روش

عبدالرحمن حسنی فر^۱

چکیده

درست است که ماهیت آموزشی مطالعات در حوزه علوم انسانی در سطح تحصیلات دانشگاهی و آکادمیک به صورت رشته‌ای (DICIPLINE) تعریف شده است و داخل هر رشته‌ای مفاهیم، اصول، نظریه‌ها و مباحث نظری و روش‌های خاصی وجود دارد اما با توجه به اشکالات و نیازهای جدیدی که برای رشته‌های دانشگاهی، ایجاد شده دو سطح از نیاز هم رقم خورده و شکل گرفته است که نوعی «پارادوکس» یا تناقض را نشان می‌دهد: از یک طرف حوزه‌ی مطالعات رشته‌ای است که از نظر موضوعی و مباحث، گسترده و وسیع است و انتظاری که از مقاطع متفاوت رشته، خصوصاً مقطع کارشناسی می‌رود لزوم تربیت کارشناس است اما در عمل، چنین هدفی برآورده و محقق نمی‌شود و فرد حتی در صورت خوب مطالعه کردن و گذراندن موفقیت آمیز دوره و کلاس‌های آموزشی، یک کارشناس تلقی نمی‌شود؛ چرا که نه صاحب تحلیل و نظر است و نه از اطلاعات مکفی در حوزه دانشی خود برخوردار است و همچنین نه قلم نوشتن دارد و نه توانایی پژوهش. این نکته غیر از اشکالاتی است که از منظر فرهنگی، اجتماعی و سیاسی نسبت به رشته‌ها و دانش‌آموختگان علوم انسانی وجود

دارد که در نتیجه آن باعث بی توجهی و کم توجهی به آنها شده است. این نکته (ضعف دستیابی به درجه کارشناسی در رشته)، خود باعث ایجاد یک اشکال جدی در آموزش این رشته‌ها شده است. از طرف دیگر، این مشکل هم وجود دارد که با توجه به ابعاد متنوع و به هم مرتبط موضوعات انسانی و اجتماعی در هر حوزه‌ای حتماً نیاز است که از نگاه‌های متفاوت یعنی چند رشته یا حتی فرا رشته‌ای به یک پدیده نگاه شود تا بتوان شناخت بهتر، مناسب‌تر و کامل‌تری از آن بدست آورد. در این پژوهش بر بین رشته‌ای و فرا رشته‌ای به مثابه یک روش در حوزه علوم انسانی تأکید می‌شود که می‌تواند هم در آموزش و هم علی‌الخصوص در پژوهش از جایگاه مناسب و ویژه‌ای برخوردار باشد.

کلیدواژه‌ها: میان رشته، فرارشته، روش پژوهش.

ملاحظات روش‌شناختی حوزه مهاجرت‌های بین‌المللی

سعیده سعیدی^۱

چکیده

در ادبیات نوین مهاجرت حرکت جمعیت‌های انسانی یک فرایند چندوجهی است و تحرک مکانی افراد در بین فضاها، مکان‌ها و زمان‌های مختلف پیامدهای اقتصادی، روان‌شناختی و سیاسی داشته که موضوع مهاجرت را به یک مفهوم زمینه‌مند مبدل ساخته است. بر یک مطالعه جامع در حوزه مهاجرت رویه‌ای دیالکتیکی حاکم است و این حوزه ماهیتی بین‌رشته‌ای دارد و حوزه‌های مختلف به ویژه علوم سیاسی، اقتصاد، علوم انتظامی، جمعیت‌شناسی و مردم‌شناسی از منظرهای مختلف به آن ورود پیدا کرده‌اند و روش‌های کمی و کیفی را برای فهم این حوزه مورد استفاده قرار داده‌اند. وقتی مهاجرت به عنوان یک مفهوم فرهنگی تعریف شود، یکی از بهترین رشته‌ها برای مطالعه، مردم‌شناسی و بهترین روش برای فهم کنشگران این عرصه، مردم‌نگاری خواهد بود چراکه مهاجرت و جابجایی‌ها به صورت فرهنگی تولید می‌شوند، به صورت فرهنگی ارائه می‌شوند و تأثیرات فرهنگی می‌زایند. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که مردم‌نگاری چگونه می‌تواند به تبیین حوزه مهاجرت‌های بین‌المللی کمک کند و چالش‌های روش‌شناختی مردم‌نگاری مهاجرت چیست؟ این پژوهش براساس ۱۳ سال مردم‌نگاری و فعالیت میدانی نگارنده در حوزه مهاجرت‌های بین‌المللی استخراج شده است. در این نوشتار ملاحظات نظری و

---

۱. استادیار مردم‌شناسی، پژوهشگاه مطالعات فرهنگی، اجتماعی و تمدنی saidi@iscs.ac.ir

۱۱۸ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

رویه‌های عملی مردم‌نگاری مهاجرت مورد مذاقه قرار خواهد گرفت. وجوه مختلف مردم‌نگاری کلاسیک و آنلاین در حوزه مهاجرت و همچنین مردم‌نگاری تک‌مکانه و مردم‌نگاری چند مکانه از مباحث مقاله می‌باشد. همچنین چالش‌های مردم‌نگاری مهاجرت از ۵ منظر چالش خود میدان، چالش‌های ورود به میدان، نمونه‌گیری، تکنیک‌های جمع‌آوری داده در مردم‌نگاری مهاجرت و همچنین اخلاق در پژوهش مردم‌نگارانه مهاجرت به تفصیل بیان خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: مردم‌نگاری، مهاجرت، روش‌شناسی

تحلیلی بر ماهیت روش‌شناسی آینده‌پژوهی به روش فراترکیب

فرزانه میرشاه‌ولایتی^۱

چکیده

از آنجایی که آینده‌پژوهی حوزه‌ی مطالعاتی و دانشی میان‌رشته‌ای است که برآوردها و دستاوردهای آن معطوف و موقوف به آینده بوده و بر این اساس، در برخی پارادایم‌ها از دایره شمول علم و روش تحقیق علمی بیرون نهاده می‌شود. مطالعاتی نیز در نقطه مقابل این نظر قرار دارد. به نحوی که آن را کاملاً مبتنی بر روش تحقیق‌های علمی متعارف می‌دانند. با این توصیف، مقاله پیشرو می‌کوشد به روش فراترکیب، مهم‌ترین ادله له و علیه علمی بودن حوزه آینده‌پژوهی را بررسی و حدود و صغور آن را تعیین نماید. براین اساس کوشش شده است، براساس معیارهای رویکرد کمی و کیفی، ۱۰ روش مرسوم آینده‌پژوهی به بوته آزمایش گذاشته شود. نتایج این پژوهش مویده آن است که آینده‌پژوهی و جاهت علمی را داشته و معیارهای متعددی مهر تایید را بر این مهم زده‌اند.

کلیدواژه‌ها: آینده‌پژوهی، فراترکیب، روش پژوهش، علم، دانش

---

۱. استادیار گروه پژوهشی مدیریت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

چرا اصلاح برنامه درسی و اضافه شدن درس
«روش تحقیق» برای رفع چالش‌های پیش روی

علوم انسانی در ایران ناموفق است؟

روح‌الله کریمی^۱

چکیده

علوم انسانی طی سال‌های اخیر در ایران با چالش‌های مهمی مواجه بوده است. برای رفع این چالش‌ها صاحب‌نظران از منظرهای مختلف به این موضوع پرداخته‌اند. یکی از منظرهای مهم در این میان رویکرد آموزشی و نقشی است که آموزش در به وجود آوردن این چالش‌ها داشته است. اصلی‌ترین چالش‌هایی که به نظر می‌رسد نسبتی با آموزش عرفی در دانشگاه‌ها داشته باشد به قرار زیر است: چالش اشتغال، چالش از احساس بیگانگی با بسیاری از علوم انسانی نامناسب با زیست‌بوم ایرانی و نبود خلاقیت و نوآوری در نظریه‌پردازی در آثار علوم انسانی ایرانی، چالش چرایی حضور در کلاس درس با وجود آموزش‌های آنلاین و کورس‌های رایگان و باکیفیت، چالش پایان‌نامه‌ها و رساله‌های بدون مسئله و بدون کیفیت، چالش خطاها و نادانسته‌های استاد در کلاس و از بین رفتن اقتدار استاد در کلاس درس، چالش ضعف در کارهای گروهی و مشارکتی در بین دانشجویان علوم انسانی. تحلیل چالش‌های پیش پای علوم انسانی ما را بدان جا می‌رساند که «در نظام‌های آموزشی به ویژه در دانشگاه‌ها، دانستن به این معناست که فرد بتواند دانسته‌های خود را به صورت کلمات ارائه کند، فارغ از اینکه توانایی عمل داشته باشد، و در این فضا تنها تفکر علمی مورد پذیرش، تفکر

---

۱. استادیار گروه مطالعات فکرپروری برای کودکان و نوجوانان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

منطقی است و تفکر منطقی نیز به دانش کلامی تحویل می‌شود» (آیزنر، ۱۹۹۴: ۳۷ و ۳۶۲ به نقل از مهر محمدی، ۱۳۹۲: ۱۳۸-۱۳۹). این در حالی است که دانشجو، دانش آموخته و استاد دانشگاه به ویژه در رشته‌های علوم انسانی باید بتواند نقادانه فکر کند، موضوعی را به شکل عمیق تحلیل کند (نه اینکه صرفاً نظریه‌ها را به خاطر سپارد یا محتوای نظری آن‌ها را بفهمد)، دلایل، پیش فرض‌ها، پیامدها و مبانی نظریه‌ها را استنتاج، تحلیل و نقد کند. اکنون پرسش این است که چه نوع آموزشی می‌تواند دانشجویانی تربیت کند که دارای «مهارت‌های خلاقیت، حل مسئله، تعهد و مسئولیت و ریسک‌پذیری» باشند؛ قابلیت تحلیل و تفسیر موقعیت را داشته باشند؛ استاد و دانشجو را در فرآیندی قرار دهد که به تولید و تمرین علوم انسانی بومی منجر شود؛ دانشجو در عصر آموزش‌های برخط دلیلی موجه و اصیل برای کلاس آمدن داشته باشد؛ آموزش و پژوهش را به صورت توأمان و اصیل با یکدیگر بیامیزد؛ دانش آموختگان علوم انسانی را متناسب با رشته خود حایز توانایی منحصر بفردی کند که بتواند با مسئله‌یابی دقیق، با در نظر گرفتن همه مؤلفه‌های موقعیت و زیست‌بوم خویش راه حل مطلوبی را از منظر رشته تخصصی اش ارائه دهد؛ تفاوت‌های فردی دانشجویان را به عنوان یک واقعیت نه مخمل روند کلاس بلکه در راستای شکوفایی کلاس بداند؛ خطاپذیری استاد را چالشی در برابر خود نبیند؛ و پرورش روحیه مشارکت‌جویی و کار گروهی را به عنوان پیامد ضروری سبک آموزش در بطن خود داشته باشد؟ روشن است که این چالش‌ها و نسبت آنها با آموزش امری نیست که از چشم استادان علوم انسانی و برنامه‌ریزان آموزش عالی پنهان مانده باشد. در اینجا به اختصار به برخی از پیشنهادها آموزشی جهت رفع این چالش‌ها اشاره می‌کنیم و نشان می‌دهیم که چرا این پیشنهادها که بسیاری نیز عملیاتی شده‌اند قرین موفقیت بوده و نخواهد بود.. در زمینه اصلاح برنامه درسی احتمالاً یکی از اولین

چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ... ۱۲۳

پیشنهادهایی که برای غلبه بر این چالش‌ها ارائه خواهد شد بازطراحی برنامه دروس در رشته‌های علوم انسانی است. برای مثال یادگارزاده و دیگران (۱۳۹۵)^۱ در مقاله‌ای با عنوان «تحلیلی بر ضرورت‌ها و الزامات بازانديشي در اهداف، راهبردها و برنامه‌های درسی دوره‌های دکتری تخصصی» پس از بحث درباره اینکه دانشجویان دکتری مهارت‌هایی که از دانش‌آموختگان دکتری انتظار می‌رود مانند «بازنمایی و حل یک مسئله، تولید دانش در یک رشته علمی و توانایی پژوهش مستقل در حوزه علمی مورد نظر» (۶۱) در این دوره کسب نمی‌کنند، راه حل را در تغییر برنامه درسی و محتوای رشته‌های این دوره می‌بیند که «قدیمی، ناکارآمد و ناهماهنگ با نیازهای علمی دانشجویان است». (همان) باید توجه داشت بازطراحی برنامه دروس در مقاطع مختلف آموزش عالی به تنهایی نمی‌تواند تضمین کند که دانشجویان و اساتید به شکل خودکار بیشتر درگیر موضوعات درسی شوند و یادگیری بهبود یابد. تجربه‌های مختلف و پرتکرار از مدرسه تا دانشگاه نشان می‌دهد که بهترین برنامه‌های درسی نیز می‌تواند به ضد خود بدل شوند و مشکلات را در ساختار سنتی افزون کنند. در یک نمونه جالب برنامه درسی «تفکر و پژوهش» و «تفکر و سبک زندگی» از سال ۱۳۹۲ در پایه‌های ششم، هفتم و هشتم به برنامه درس رسمی مدارس اضافه شد. قرار بود این دروس مروج الگوی یادگیری نوینی باشند که «دانش‌آموزان ظرفیت‌های فکری خود را به عنوان انسان بشناسند، معیارهای خود را بررسی و انتخاب کنند و در زندگی به کار ببرند» (از مقدمه کتاب درس تفکر و پژوهش). در واقع، این برنامه درسی به نوعی واکنش به روش سنتی آموزش و بی‌ثمر بودن آموزش حافظه‌محور در مدارس بود تا هم جبران نقص کند و هم به تدریج درها را برای نوع جدید و موثرتری از یادگیری بگشاید. اما اتفاقی که افتاد بسیار عبرت‌آموز است. این درس خیلی زود دچار همان سرنوشتی

---

۱. یادگارزاده، غلامرضا؛ فتحي و اجارگاه، کوروش؛ مهرمحمدی، محمود؛ عارفي، محبوبه (۱۳۹۵). «تحلیلی بر ضرورت‌ها و الزامات بازانديشي در اهداف، راهبردها و برنامه‌های درسی دوره‌های دکتری تخصصی». فصلنامه تدریس پژوهی، ۴ (۱)، صص ۴۷-۶۴.

شد که سایر درس‌های مدرسه بدان دچار شده بودند. برای کتاب «تفکر و پژوهش» راهنمای کمک آموزشی به بازار آمد که پاسخ تک‌تک سوالات پژوهش‌محور کتاب در آنها داده شده بود. حتی آموزش و پرورش این کتاب را یکی از منابع آزمون ورودی مدارس پرورش استعدادهای درخشان معرفی کرد و از این کتاب در این آزمون سوالات چهارگزینه‌ای طراحی می‌شد که دانش‌آموزان برای پاسخ به آنها باید کادرهای مشهور سبز رنگ کتاب را حفظ می‌کردند. پرسش این است که چه چیزی این برنامه درسی را به ضد خود بدل ساخت و چرا این برنامه درسی توسط نظام آموزشی سنتی بلعیده شد و نتوانست به اهداف طراحی شده دست یابد. جمالی‌فر و دیگران (۱۳۹۵)^۱ در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که میان برنامه درسی قصدشده و کسب‌شده و همچنین برنامه درسی قصدشده و اجراشده درس تفکر و سبک زندگی پایه هشتم همخوانی چندانی وجود ندارد. ایشان اگرچه برنامه درسی را نسبتاً مناسب ارزیابی کردند، اما آن را در مرحله اجرا با مشکلات متعددی مواجه دانستند. بنابراین، آموزش موثر به چیزی بیشتر از ساختار، محتوا، یا تکنولوژی احتیاج دارد. عنصر کلیدی برای شکوفایی آموزش برقراری رابطه میان آموزش‌گران و دانشجویان است. «اعتماد، عاطفه، تعهد و تعلق خاطر به دانش و تحقیقات همه عناصری هستند که در کردار و سبک کار استادان قابل نظاره و در نتیجه قابل انتقال هستند. از این رو استاد از طریق راهبردهای تدریس خود می‌تواند، مروج رویکرد اطمینان مطلق یا اعتماد مشروط به نظام‌های تخصصی موجود در برنامه درسی باشد؛ اوست که به طور ضمنی می‌آموزد مصرف‌گرا یا مولد و نوآور باشیم» (مهرمحمدی، ۱۳۹۲: ۱۸۱). به نظر می‌رسد توانایی آموزش‌گر اهمیت بسیار بیشتری از برنامه درسی داشته باشد. یک آموزش‌گر خوب به ویژه در دانشگاه و در حوزه علوم انسانی می‌تواند از ضعیف‌ترین برنامه و

---

۱. جمالی‌فر، محمدعلی؛ هاشمی‌مقدم، سید شمس‌الدین؛ عابدی کرجی‌بان، زهره؛ فقیهی، علیرضا (۱۳۹۵). «بررسی همخوانی برنامه درسی قصدشده درس تفکر و سبک زندگی پایه هشتم دوره اول متوسطه با برنامه درسی اجراشده و کسب‌شده»، فصلنامه خانواده و پژوهش، ۳۳ (۴)، صص ۲۱-۴۲.

محتوای درسی فرصت‌های خوبی برای یادگیری بسازد، و بالعکس. این مسلماً به معنای بی‌ثمر بودن برنامه درسی نیست. تنها موضوع اولویت‌بندی و توجه به نقش این عوامل در تحولی است که در علوم انسانی در پی آن هستیم. اگرچه می‌توان تصدیق کرد که برنامه درسی و آموزشگر جهت رفع چالش‌های علوم انسانی هر دو موثرند و به نحو متقابل بر یکدیگر تاثیر می‌گذارند، اما احتمال اینکه یک برنامه درسی خوب بدون آموزشگر توانا بتواند موثر واقع شود کمتر از صورتی است که آموزشگر کاربلد فاقد برنامه درسی مناسب باشد. به نظر می‌رسد در این حالت دوم آموزشگران بتوانند به تدریج و از پایین به بالا برنامه‌های درسی متناسب با پارادایم آموزشی خود را تالیف و تدوین کنند یا کمترین فرصت‌های کلاسی را به بهترین تجربه‌های یادگیری برای دانشجویان تبدیل کنند. به علاوه اصل تفاوت فردی، فرهنگی، زبانی، قومی، جنسیتی، طبقاتی و... که پیش از این از آن صحبت شد امکان ارائه یک برنامه درسی واحد که بتواند با غلبه بر همه این تفاوت‌ها برای همه مناسب باشد به چالش می‌کشد. برنامه درسی متمرکز «معمولاً بر اساس نظمی از پیش تعیین شده اتفاق می‌افتد و به جنبه‌های روان‌شناختی فرایند یادگیری اعتنایی ندارد. در نتیجه درگیری دانشجو با موضوع نیز به شکل حداقلی اتفاق افتاده و یادگیری توأم با فهم، عمیق و معنادار را در آن نمی‌توان سراغ گرفت» (مهر محمدی، ۱۳۹۲: ۶۱). استدلال‌هایی که در اینجا درباره اصلاح برنامه درسی شد در مورد تکنولوژی‌های آموزشی نیز صادق است. در زمینه درس روش تحقیق یا دوره‌های تفکر نقادانه، یکی دیگر از راهکارهایی که جهت بهبود عملکرد دانشجویان در رشته‌های مختلف از جمله رشته‌های علوم انسانی پیشنهاد و عملیاتی شده است اضافه شدن درسی با عنوان درس «روش تحقیق» به دروس دانشجویان است. هدف اصلی از این درس «آشنایی دانشجویان با روش‌های مختلف تحقیق» دانسته شده است که غالباً به صورت یک درس دو واحدی در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد ارائه می‌شود. نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که دانشجویان غالباً نگرشی منفی نسبت به این درس دارند و از آموزش این درس راضی

نیستند^۱ (آداک، ۱۳۹۴). دلایلی که غالباً جهت این نارضایتی دانشجویان ارائه می‌شود مواردی همچون «نحوه تدریس استاد، کمبود استاد متخصص و زمان ارائه درس» (همان) است، اما به نظر می‌رسد ریشه اصلی مشکل را باید در جای دیگری جست‌وجو کرد. به نظر می‌رسد طراحان این درس در مقدمات اولیه با آنچه پژوهش حاضر به دنبال مستند کردن آن است موافق بوده‌اند، یعنی این واقعیت که بسیاری از چالش‌های علوم انسانی در ایران ریشه در آموزش دانشگاهی دارند و به نوعی دانش‌آموختگان بازی رشته خود را به خوبی فرامی‌گیرند. جهت رفع این نقیصه این ایده مطرح شده است که درسی به نام «روش تحقیق» به دروس اضافه شود تا دانشجویان با روش‌هایی که در رشته درسی ایشان توسط متخصصان استفاده می‌شود آشنا شوند. تقریباً در تمام رشته‌های علوم انسانی در تمام مقاطع، اعم از کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری، درسی با عنوان «روش تحقیق» یا مشابه آن وجود دارد. در مقاطع پایین‌تر این درس غالباً به صورت یک درس عمومی، و برای مقاطع بالاتر به صورت یک درس تخصصی مثلاً روش‌های تحقیق در جامعه‌شناسی، روش‌های تحقیق در علوم سیاسی یا با عنوان روش تحقیق تخصصی ارائه می‌شود. بزرگ‌ترین اشکالی که در اینجا رخ می‌دهد جدا کردن محتوا (CONTENT) و روش (PROCEDURE) از یکدیگر است. در مورد رشته‌های علوم انسانی قضیه از این قرار است که غالباً دروس به شکل محتوا محور ارائه می‌شوند یعنی صرفاً داده‌ها و اطلاعاتی پیرامون یک موضوع، مثلاً پیرامون دیدگاه‌ها و نظرات متفکران اسلامی درباره جامعه و تاریخ در درس «تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام» برای رشته جامعه‌شناسی، توسط استاد یا بعضاً با مشارکت دانشجویان در کلاس ارائه می‌شود، به قول شوبرت

---

۱. آداک، موسی (۱۳۹۴). «بررسی نگرش و رضایتمندی دانشجویان رشته‌های علوم انسانی از آموزش درس روش تحقیق و ارائه راهکارهایی برای اثربخشی آموزش آن؛ یک مطالعه کیفی»، اولین همایش علمی - پژوهشی روان‌شناسی، علوم تربیتی و آسیب‌شناسی جامعه، کرمان، شرکت طلای سبز با همکاری انجمن پایش.

«خلاصه‌های دانش» («ما به دانشجویان خلاصه‌های دانشی را ارائه می‌دهیم و ادعا می‌کنیم مطالب را در یک ترم پوشش داده ایم!») (ویلیام شوبرت، استاد رشته مطالعات برنامه درسی، به نقل از مهرمحمدی، ۱۳۹۲: ۱۰۲) ^۱. در مقابل، درس «روش تحقیق» بر آن است که روشی که دانشجویان را با روش یا روش‌هایی که دانشمندان و متخصصان یک رشته، مثلاً جامعه‌شناسی و از جمله متفکران مسلمان، در نوشته‌ها و تحقیقات خود استفاده کرده‌اند آشنا کند. در نهایت، انتظار می‌رود دانشجو خود بتواند میان این دو ارتباط برقرار کرده و یاد بگیرد که چگونه در پژوهش‌های تخصصی خود از روش‌هایی که در درس «روش تحقیق» آموخته است بهره‌برد، اما واقعیت این است که غالب دانشجویان نمی‌توانند میان این دو سرزمین دور از هم ارتباط برقرار کنند و این موجب بی‌حاصلی در هر دو سرزمین می‌شود. تحقیقات نشان می‌دهد حتی زمانی که دانشجویان به مختصر درک مفهومی از یک قانون، ایده یا نظریه دست می‌یابند (اغلب در ارتباط دادن این دانش به موقعیت‌های دنیای حقیقی یا شرایط واقعی حل مسئله ناتوانند) ^۲. دوره‌هایی که بعضاً با عنوان دوره‌های تفکر نقادانه برگزار می‌شوند نیز به دلیل همین جدایی نمی‌توانند چندان مثمر ثمر باشند و پژوهش‌های تجربی نشان می‌دهد که آموخته‌ها از این دوره‌ها چندان نمی‌پاید و بعد از مدتی فراموش می‌شود. امکان چگونگی ارتباط بین این محتوا و روش در کلاس‌های درس علوم انسانی یکی از مهم‌ترین چالش‌هایی است که آموزش در علوم انسانی با آن مواجه است و باید دید چه رویکردها و راهکارهایی در این زمینه ارائه شده است. تلاش برای تحول در نظام یاددهی - یادگیری دانشگاه‌ها امری مسبوق به سابقه است، اما راه‌حلی که در راستای اصلاح رویکرد آموزشی برای رفع چالش‌های پیش روی علوم انسانی ارائه

---

۱. مهرمحمدی، محمود (۱۳۹۲). درآمدی بر آموزش‌گری در آموزش عالی: به سوی استاد آموزش‌پژوه، تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.

۲. بین، کن (۱۳۸۹)، ویژگی‌های اساتید برتر، ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی و مژگان جبلی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

شده‌اند، مانند تغییر و اصلاح منابع و متون درسی یا اضافه کردن درسی با عنوان «روش تحقیق در علوم انسانی» در کنار سایر دروس تا کنون چندان قرین موفقیت نبوده‌اند، چرا که به نظر می‌رسد این تغییرات همچنان در بطن پارادایم سنتی حافظه‌محور طرح می‌شده‌اند. برای رفع چالش‌های پیش روی علوم انسانی تغییری بنیادین یا اصطلاحاً «تغییری پارادایمی»^۱ در رویکرد آموزشی ضرورت دارد که این پارادایم جدید آموزش «یادگیری تأملی»^۲ خوانده شده است.^۳

کلیدواژه‌ها: چالش‌های علوم انسانی، روش تحقیق، اصلاح برنامه درسی، یادگیری تأملی، یادگیری حافظه‌محور، انفکاک روش و محتوا

---

1. Paradigm Shift

2. Reflective Learning

3. Lipman, Matthew (2003). Thinking in Education, Cambridge.

روش‌های نوپدید در مطالعات میان رشته‌ای اسلامی؛ کاربست روش دلالت‌پژوهی در مطالعات مدیریتی قرآنی

فاطمه رحمانی^۱

چکیده

تحول علوم انسانی از طریق جنبش نرم‌افزاری و نظریه‌پردازی، ضرورتیست که در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است؛ لازمه این تحول، رجوع به منابع اصیل و ارزشمند قرآن و حدیث می‌باشد، چرا که بر اساس کلام معصوم (ع) و آیات متعددی از قرآن کریم، اصول و مبانی کلیه علوم از قرآن قابل برداشت است؛ استفاده روش‌مند و اصولی از قرآن کریم برای نظریه‌پردازی در علوم انسانی نیز مسئله مهم دیگری است که باید به آن توجه ویژه‌ای شود تا پژوهشگر در ورطه هولناک تفسیر به رأی و التقاط غوطه‌ور نشده و نظریه‌ای به واقع برآمده از قرآن تدوین کند (نه اینکه نقاب قرآنی بر نظریات غربی بزند). واقعیت آن است که قرآن و سایر کتب آسمانی به صورت مستقیم به همه موضوعات مطرح در رشته‌های مختلف نپرداخته و این پژوهشگران هستند که باید با روشهای دقیق و اصولی به فهم و کشف دلالت‌های قرآنی در حوزه‌های مختلف رشته‌ی خود پردازند؛ روش دلالت‌پژوهی این امکان را به پژوهشگران می‌دهد که به صورت مدون، علمی و سیستماتیک به کشف دلالت‌های قرآنی در حوزه علمی مورد نظر خود پرداخته و از این رهگذر حوزه مدنظر خود را بسط، تدقیق، بهبود و غنا

---

۱. دکتری مدیریت دولتی، پژوهشگر مرکز پژوهش‌های مجلس fatemeh.rahmani213@gmail.com

۱۳۰ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

بخشند. این روش که شامل ۴ گام کلی: «۱- یافتن ایده‌های کلیدی؛ ۲- اعتبارسنجی ایده‌های کلیدی؛ ۳- تعیین دلالت‌های مناسب؛ ۴- اعتبارسنجی دلالت‌ها» و ۱۱ گام جزئی می‌باشد؛ در حوزه مدیریت این امکان را فراهم می‌کند تا پژوهشگران به بررسی دلالت‌های قرآن بر حوزه‌های مختلف (مانند مدیریت منابع انسانی، مدیریت اداره امور عمومی، رفتار سازمانی و...) بپردازند؛ در این مقاله سعی داریم کاربرد این روش را در مطالعات مدیریتی قرآنی بررسی کنیم.

کلیدواژه‌ها: روش دلالت‌پژوهی، قرآن، مطالعات میان‌رشته‌ای، علوم انسانی اسلامی، مدیریت اسلامی، تحول علوم انسانی

روش تحلیل گفتمان انتقادی برای درک گفتمان‌های شهری

صفر قائد رحمتی^۱

چکیده

در بسیاری از منابع علمی، چنین استدلال می‌شود که تحلیل گفتمان انتقادی، یک مفهوم پیچیده با طیف وسیعی از معانی است که ریشه در زبانشناسی و نظریه اجتماعی دارد. تحلیل گفتمان انتقادی به عنوان روشی کاربردی در تحلیل و نقد گفتمان‌های شهری در زمینه‌های بازآفرینی شهری، سیاست مسکن، رابطه بین برنامه‌ریزی شهری و سیاست شهری و فرایند تغییرات اجتماعی در آن در نظر گرفته می‌شود. هدف مقاله این است که کارکردهای تحلیل گفتمان انتقادی در مطالعات شهری و رویکردهای صرفاً نظری که از ساختار اجتماعی شهری غالب شروع می‌شود؛ و تحلیل این که کجا و چگونه تحلیل گفتمان انتقادی در مطالعات شهری کاربرد دارد. تحلیل گفتمان انتقادی؛ به عنوان یک روش کیفی در مطالعات شهری، در یافتن نوعی تحلیل عناصر شهری مانند تجزیه و تحلیل «متن» استفاده می‌شود. این مقاله آنچه تحلیل گفتمان انتقادی، به محققان شهری که در گفتمان شهری جستجو می‌کنند؛ در سه زمینه ساخت اجتماعی، تحلیل نشانه‌شناسی شهری و گفتمان نابرابری شهری، ارائه می‌دهد.

۱۳۲ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

کلیدواژه‌ها: تحلیل گفتمان انتقادی، ساخت اجتماعی شهر، نشانه‌شناسی شهری،
نابرابری‌های شهری

مطالعات میان‌رشته‌ای: روش‌های نوپدید در مطالعات حوزه روانشناسی زبان

حوریه احدی^۱

چکیده

یکی از دلایل اهمیت مطالعه زبان، کاربرد همیشگی آن است و اینکه فرهنگ و فناوری بدون آن غیرممکن است. در زیست‌شناسی تحولی زبان جالب‌ترین اختراع بشر در ۶۰۰ میلیون سال گذشته بوده است. زبان پیچیده‌تر از آن چیزی است که به نظر می‌رسد و سهولت زیاد کاربرد زبان با وجود پیچیدگی آن، بررسی آن را جالب‌تر نموده است. مطالعات میان‌رشته‌ای متفاوتی برای بررسی زبان ایجاد شده‌است که از مهمترین آنها می‌توان به روانشناسی زبان اشاره کرد. در این مقاله قصد داریم روش‌های پژوهش، به ویژه روش‌های پژوهش نوپدید، در این میان‌رشته‌ای و کاربرد آنها را ارائه دهیم. روش‌های مورد استفاده در روانشناسی زبان را به شکل‌های مختلفی می‌توان دسته بندی کرد. گاهی این روش‌ها را به دو دسته کلی روش‌های برخط و برون خط تقسیم می‌کنند و گاه به روش بررسی رخدادهای طبیعی و آزمایش‌های تجربی تقسیم می‌کنند. از روش‌های برون خط می‌توان پرسش‌نامه، تکلیف قضاوت دستوری، مقابله تصویر و جمله را نام برد و از روش‌های برخط می‌توان به آماده‌سازی^۲، خواندن

---

۱. دانشیار پژوهشکده زبان‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی hurahdi@gmail.com

2. priming

۱۳۴ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

با سرعت خود^۱، ردگیری حرکات چشم^۲، پتانسیل مغزی رویداد محور (ای آر پی^۳)، تصویربرداری تشدید مغناطیسی عملکردی (اف إم آر آی^۴)، و انسفالوگرافی (ای ای جی^۵) اشاره کرد. بیشتر روش‌های برخط از روش‌های نوپدید در روانشناسی زبان هستند که با پیشرفت فناوری و کاربرد آن در علوم اعصاب به وجود آمده‌اند.

کلیدواژه‌ها: روش‌های نوپدید، عصب‌شناسی، روانشناسی، روانشناسی زبان

---

1. self-paced reading

2. eye tracking

3. event related potentials (ERP)

4. Functional magnetic resonance imaging (fMRI)

5. electroencephalography (EEG)

تأثیر موضوع و نوع پژوهش در بومی‌سازی و میان‌رشته‌ای شدن پژوهش‌های مطالعات ترجمه

محمد رضا رضائیان دلویی^۱

چکیده

هدف این مقاله بررسی نقش موضوع و نوع پژوهش در بومی‌سازی و میان‌رشته‌ای شدن پژوهش‌های مطالعات ترجمه در ایران است. بخش اول مقاله، به بررسی بومی‌سازی علوم انسانی و مطالعات ترجمه می‌پردازد. تعریف عملیاتی مد نظر از بومی‌سازی پژوهش، پژوهش درباره موضوعاتی است که با اهداف و نیازهای بومی همسوست. بخش دوم به تاریخچه شکل‌گیری و میان‌رشته‌ای شدن مطالعات ترجمه می‌پردازد. سپس، سه موضوع و یک رویکرد پژوهش مناسب بومی‌سازی پژوهش‌های مطالعات ترجمه در ایران معرفی و استدلال می‌شود که اتخاذ آن‌ها چگونه به بومی‌سازی و میان‌رشته‌ای شدن کمک خواهد کرد. به نظر می‌رسد با گسترش پژوهش‌های تاریخی، پژوهش‌های کتاب‌سنجی، پژوهش‌های جامعه‌شناختی و پژوهش‌های مفهومی می‌توان مطالعات ترجمه را بیشتر بومی‌سازی و میان‌رشته‌ای کرد. پژوهش تاریخی سبب می‌شود با نگاه به گذشته، دوره‌های مهم تاریخ ترجمه در ایران تحلیل و راه برای نظریه‌پردازی بومی باز شود. جامعه‌شناسی ترجمه سبب می‌شود به درک درستی از اقتضانات بومی برسیم و جایگاه ترجمه و مترجم را در کشور مشخص کنیم. پژوهش‌های مفهومی کمک می‌کند با تفسیر و بازتفسیر مفاهیم و

ایده‌ها، فهمان از پدیده ترجمه عمیق شود. پژوهش‌های علم‌سنجی موجب می‌شود بتوانیم، با نقد و آسیب‌شناسی گذشته، سیاست‌گذاری علمی اتخاذ کنیم و موضوع پژوهش را همسو با نیازهای بومی تعریف کنیم. پژوهش متمرکز بر این حوزه‌ها سبب می‌شود از میان حوزه‌های گوناگون علم، تاریخ، کتابداری و اطلاع‌رسانی و جامعه‌شناسی رابطه نزدیک با مطالعات ترجمه پیدا کند و ترجمه بیشتر به سمت میان‌رشته‌ای شدن حرکت کند و در عین حال، موضوع پژوهش همسو با نیازها و اهداف بومی باشد. با این حال، پژوهش میان‌رشته‌ای با چالش‌هایی مواجه است. نگارنده نقش زبان، مناسبات قدرت، فهم میان‌رشته‌ای و تفاوت روش‌شناسی پژوهش‌ها را به مثابه چهار چالش مهم انجام پژوهش میان‌رشته‌ای مطرح می‌کند.

کلیدواژه‌ها: بومی‌سازی پژوهش، پژوهش میان‌رشته‌ای، موضوع پژوهش، رویکرد پژوهش، مطالعات ترجمه

بررسی ترجمه‌ی متون ملی - فرهنگی فارسی به روسی و بالعکس با تکیه بر روش‌های ترجمه

سوینج مهدیخانلی^۱، صدیقه خزائی^۲

چکیده

فرهنگ قلب تپنده‌ی هر ملت است که در نبض جاری زبان و گفتار نمایان شده، نوع نگرش مردمان جامعه به جهان هستی، باورها، سنت‌ها و رفتار اجتماعی‌شان را بازتاب داده و در بطن ادبیات شفاهی و در پی آن در ادبیات رسمی ملت‌ها ریشه می‌دواند. زبان و فرهنگ تار و پود در هم تنیده‌ی ساختار هر جامعه هستند که یکی بدون دیگری بی معنا است. از همین رو در ترجمه‌ی متون ملی - فرهنگی به هیچ وجه نمی‌توان فرهنگ زبان مبدأ و مقصد را نادیده گرفت. پژوهش پیش رو بر اساس روش توصیفی - تحلیلی، بررسی تطبیقی، بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و نمونه‌گیری از مثل‌ها، کنایه‌ها و ضرب‌المثل‌ها در متون و مطالعات مختلف و بر اساس دسته‌بندی واقعیت‌های فرهنگی از نقطه نظر ورشاگین - کاستاماروف، زبانشناس‌های روس و طبقه‌بندی دابراؤلسکی، محقق روس در خصوص انواع ترجمه و معادل ضرب المثل‌ها به بررسی ترجمه‌ی عناصر ملی-فرهنگی فارسی به روسی و بالعکس می‌پردازد. تعداد بسیار اندک پژوهش صورت گرفته در خصوص این موضوع، ضرورت

---

۱. نویسنده مسئول؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گیلان، گروه زبان روسی

smehdikhali@guilan.ac.ir

۲. دکتری آموزش زبان روسی khazaiesedighe08@gmail.com

انجام این تحقیق را قوت می‌بخشد، چرا که تا به حال پژوهش مستقلمی در خصوص روش‌های ممکن در ترجمه‌ی عناصر ملی - فرهنگی در زبان‌های روسی و فارسی انجام نشده است. نگارندگان تحقیق حاضر در جواب به این سؤال که آیا تنها یک روش و رویکرد برای ترجمه‌ی چنین متونی مورد استفاده قرار می‌گیرد یا خیر به بررسی این موضوع پرداخته و در بخش یافته‌ها با توجه به هدف نهفته در سؤال تحقیق به تحلیل نمونه‌ها و عناصر فرهنگی و چگونگی برگردان آن‌ها می‌پردازند. در نهایت، پیشنهادات، راهکارها و نیز روش‌های مختلف ترجمه‌ی عناصر ملی - فرهنگی را در نتیجه‌گیری ارائه می‌دهند. نتایج بدست آمده، پیشنهاداتی را در خصوص ترجمه‌ی عناصر ملی - فرهنگی در اختیار دانشجویان زبان روسی و در حقیقت مترجمان آینده می‌گذارد تا در هنگام ترجمه‌ی چنین متونی حساسیت، تأمل و دقت بیشتری داشته باشند.

کلیدواژه‌ها: عناصر ملی - فرهنگی، روش‌های ترجمه، زبان فارسی، زبان روسی

اشکالات روش‌شناختی برخی کتب دانشگاهی «سیاست جنایی»؛ در پرتو نقد سیر توسعه این دانش حقوقی در ایران

مهدی خاقانی اصفهانی^۱

چکیده

علوم انسانی نوین، در محمل روش اثبات‌گرایانه وارد کشور ما شد و تا حدودی به دلیل سلطه تجربه‌گرایی محض و تأکید بر پیروی از پوزیتیویسم و اجتناب از تفسیرگرایی، از نقد فاصله گرفت. کاربست تفکر انتقادی بر شیوه معیوب خوشه‌بندی دانش‌ها و گرایش‌های دانشی جدید در کشورهای مقصد این علوم وارداتی-از جمله سیاست جنایی و گرایش‌های نوپدید آن-به‌ویژه نقد محتوایی و ساختاری کتب دانشگاهی تألیفی و ترجمه‌شده در قلمرو سیاست جنایی، از این جهت ضرورت مضاعفی دارد که بسیاری از مسئولان سیاستگذاری جنایی در ایران، نمی‌دانند از جمله تصمیم‌گیرندگان راهبردی سیاست جنایی هستند؛ نمی‌دانند سیاست جنایی چیست و این دانش، هیچ جایگاهی در گفتمان آنان ندارد. دست‌کم دو دهه است دو کتاب سیاست جنایی اثر مری دلماس مارتی و کریستین لازرژ-هژمونی فراگیر بر محتوای کتب درسی و مقالات پژوهشی سیاست جنایی دارد. ادبیات سیاست جنایی در ایران، حتی اگر مقلدانه هم به پیش برود، دیگر نشاید که بر پاشنه فهم لازرژ و دلماس مارتی از سیاست جنایی بچرخد. ترجمه‌گری در آغاز ورود دانش سیاست جنایی به نهاد علم

---

۱. استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی پژوهش‌کننده تحقیق و توسعه علوم انسانی «سمت»، تهران

۱۴۰ چکیده مقالات نخستین همایش ملی روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی: ...

در ایران، پسندیده بوده، اما اکتفا به ترجمه بعد از سه چهار دهه زینده نیست. پی‌ریزی یک دستگاه نظری قابل اجرا در سیاست جنایی، مستلزم آسیب‌شناسی وضعیت کنونی پژوهش در حوزه سیاست جنایی است. این مقاله، به روش تحلیل انتقادی، به هدف آسیب‌شناسی سیر توسعه دانش سیاست جنایی در ایران، برخی از اشکالات ساختاری و محتوایی کتب سیاست جنایی را از منظر «آشفتگی گفتمانی-پارادایمی»، ناشی از غلبه ترجمه و ضعف نوآوری محققان ایرانی در روش پژوهش بر سیاست جنایی دانسته، موقعیت ساختاری-اداری برخی نهادهای حاکمیتی سفارش‌دهنده انجام پژوهش‌های سیاست جنایی را از جمله عوامل کژتابی معرفتی سیر توسعه سیاست جنایی در کشور می‌پندارد.

کلیدواژه‌ها: نقد کتاب دانشگاهی، علوم جنایی نوین، دانش سیاست جنایی، کتاب‌های سیاست جنایی

تحلیل پژوهش‌های حوزه علوم تربیتی از منظر میزان هدفمندی

سیروس اسدیان^۱، پروین باقری^۲، بهبود یاریقلی^۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل پژوهش‌های حوزه علوم انسانی (علوم تربیتی) به لحاظ میزان هدفمند بودن آنها صورت گرفته است تا به تبع آن بتوان قضاوت درستی پیرامون نقش آنها در ایجاد و توسعه نظریه‌های جدید و پیشبرد و ایجاد تحول در حوزه علوم تربیتی ارائه نمود. این تحقیق از بعد هدف، کاربردی و از بعد روش جمع‌آوری داده‌ها توصیفی از نوع تحلیل محتوا می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق اعضای هیئت علمی رشته علوم تربیتی دانشگاه‌های دولتی و آزاد اسلامی شمال غرب ایران در استان‌های آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی و اردبیل بودند که تعداد آنها بر اساس برآوردهای صورت گرفته ۷۵ نفر بودند. با استفاده از جدول مورگان و کرجسی ۶۳ نفر از آنان به عنوان نمونه انتخاب شدند. با توجه به حجم متفاوت اعضای هیات علمی در هر یک از دانشگاه‌ها، روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبتی بود. برای گردآوری داده‌ها از چک‌لیست

---

۱. نویسنده مسئول؛ دانشیار رشته مطالعات برنامه درسی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی،

دانشگاه شهید مدنی آذربایجان dr.sasadian@gmail.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته مطالعات برنامه درسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

۳. دانشیار رشته فلسفه تعلیم و تربیت، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید مدنی

استفاده شد. قبل از اجرای نهایی از روایی صوری و محتوایی چک لیست اطمینان حاصل شد. همچنین برای بررسی همسانی درونی چک لیست از روش پایایی مصححان استفاده شد که میزان آن ۰/۹۱ به دست آمد. یکی از یافته‌های مهم این تحقیق این بود که بخش اعظمی از اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های جامعه هدف، علایق و حوزه فعالیت پژوهشی خود را مشخص و تعیین نکرده‌اند و به تبع آن دانشجویان نیز از این مهم بی اطلاع هستند. یافته‌های این بخش از تحقیق نشان داد که بیش از ۵۰ درصد این افراد به این مساله مهم و اساسی اصلاً توجه نکرده‌اند. همچنین نزدیک به ۹۷ درصد از مجموعه فعالیت‌های پژوهشی استادان کمتر از ۵۰ درصد با موضوع رساله دکتری آنان هم راستا می‌باشد. علاوه بر این؛ نزدیک به ۶۷ درصد از مجموعه فعالیت‌های پژوهشی استادان بین ۳۰ تا ۵۰ درصد با آنچه خود آنان به عنوان علایق و زمینه‌های پژوهشی به طرق مختلف به دانشجویان خود اعلام کرده بودند، هم‌راستا می‌باشد و نسبتاً وضعیت مناسبی در این بعد حاکم است. بخش دیگری از یافته‌های پژوهش نیز نشان داد که نزدیک به ۹۰ درصد از مجموعه فعالیت‌های پژوهشی استادان بالاتر از ۷۰ درصد با تخصص اصلی آنان هم راستا و هماهنگ بود که این موضوع نشان از وضعیت مناسب در این زمینه است.

کلیدواژه‌ها: اعضای هیئت علمی، استادان علوم تربیتی، فعالیت‌های پژوهشی، هدفمندی پژوهش

Abstract of articles of the first national conference

Research Methods in Humanities and Social Sciences

Emerging Approaches and Upcoming Challenges

Institute for Humanities
and
Cultural Studies